

İKTİDAR VE EĞİTİM
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Kitaplarındaki Anlam Dünyası
Power and Education: Lifeworld Constructed in High School
Textbooks on Religion and Morality

*Hasan ŞEN**

Abstract

The study titled “Religion and Power: Lifeworld Constructed in High School Textbooks on Religion and Morality” focuses on the way in which the institution of religion is being an instrument used by the institution of education, bringing about an ideology that fits various demands and expectations of political power after the 1980’s in Turkey. The major thesis of this study argues that textbooks on religion and morality used in the curriculum of most highschools are being employed as an ideological discourse and the language of power and it attempts to articulate a methodological approach called “critical hermeneutics” and reads the texts in question through a discourse analysis. Accordingly, this study is concerned with topics such as the way in which positivism embedded in Turkish modernization is used as an ideology, the ways in which laicism and secularization are being articulated in society, the ways in which the institution of religion are being controlled by political power and becomes a vehicle for the political power.

The study, based on the notion that textbooks may become an ideological material in different contexts, analyzes themes such as citizenship, Turkish-Islamic synthesis, the secularization and positivism linkage. The major axis of analysis focuses on the attempts of (political) power to create a this-worldly lifeworld of its own through writing and re-creating the spiritual world.

Keywords: Ideology, Discourse, Religion, Turkish-Islamic synthesis, Textbooks, Secularizm, Positivism.

* Ar. Gör.,Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
Muğla Üniversitesi adına doktora yapmaktadır.

Özet

Din ve İktidar: Ortaöğretim *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi* Ders Kitaplarında Yaşam Dünyası adlı çalışma, 1980 sonrası Türkiye'sinde din kurumunun eğitim kurumu yoluyla araçsallaştırılması ve politik iktidarın çeşitli taleplerine ve beklentilerine uygun bir ideolojiye dönüştürülmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın ana savı, lise ve lise dengi okulların müfredatında kullanılan din dersi kitaplarının birer ideolojik söylem malzemesi ve iktidarın dili haline geldiği noktasında yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın metodolojik yaklaşımı ise eleştirel hermeneutik yöntemi olup, ders kitaplarından seçilen metinler söylem analizine tabi tutulmaktadır. Buna göre söz konusu çalışma, Türk modernleşmesinde kullanılan pozitivismin bir ideoloji olarak kullanımı, buna bağlı olarak laiklik ve sekülerleşmenin topluma yerleştirilme çabaları, dini denetime tabi tutarak iktidar tarafından bir araç haline gelmesi gibi konular irdelemektedir.

Ders kitaplarının farklı bağlamlarda ideolojik malzemeler olabileceği düşüncesinden hareket eden çalışma, 1980 sonrası toplumsal gelişmelere bağlı olarak, yurttaşlık, Türk-İslam sentezini, sekülerleşme ve pozitivism bağıntısı gibi temaları analiz etmektedir. Çalışmanın ana eksenini, (politik) iktidarın uhrevi alandan hareket ederek kitaplarda yazmaya ve yeniden yaratmaya çalıştığı kendi dünyevi yaşam dünyasını anlama gayreti etrafında yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Söylem, Din, Türk-İslam sentezi, Okul kitapları, Sekülerleşme, Pozitivism.

Giriş

Eğitimin, dilin ve söylemin bir ideoloji olduğu görüşü, ideoloji tartışmalarında¹ gittikçe daha fazla yer tutmaktadır. Eğitimin önemli bir parçasını teşkil eden ders kitapları da, siyasal iktidarın toplumsal alana yerleştirmek istediği zihinsel modelin kurgulanmasına, iktidarın çıkar ve amaçlarına uygun bir toplumsal modelin oluşmasına, yani ideolojinin üretilmesine önemli oranda katkıda bulunabilmektedirler². Yani bu çerçevede eğitim sisteminin bilimsellik sınırları, ideolojinin güdümünde belirlenmekte ve yeniden çizilebilmektedir. Diğer bir deyişle ders kitapları iktidarın eğilimlerinin, değer ve tutumlarının sürdürülmesi noktasında araçsallık kazanmaktadır (Copeaux;2000:5, Küçük;1999:341-342). Dahası ders kitapları, küçük yaştan itibaren insanların dünya imgelerini oluşturmada, evren hakkındaki değerlerini biçimlendirmede ve bu değerlerin sonraki yaşamlarına taşımada önemli etkilere sahip olan propaganda malzemeleri olabilmektedir. Copeaux, kitaplar aracılığıyla oluşturulan söylemlerin kişiler üzerindeki etkilerini şöyle dile getirmektedir:

“Okuyucu genç ve algılamaya açıktır; toplumun bütününcü kabul edilmiş sınırlamalar çerçevesinde okul kitabının içeriğini öğrenir. Okumaya bir kuşku eşlik etmez, tam tersinene yazılanın doğruluğu *a priori* olarak kabullenilir. Okul yazınının etkisi ise daha yavaş, ama derinden işler, çünkü bu söylem okunmakla kalmaz, öğrenilir ve zamanla ezberlenir” (Copeaux;2000:3).

1 İdeoloji konusunda, genelde, üç farklı yaklaşım hâkimdir. Bunlardan birincisi; ideolojinin toplumsal yaşamda bir yanlış bilinç oluşumuna yol açan ve gerçeğin anlaşılmasını önleyen bir perde görevini görmesidir. Bu yaklaşımda ideoloji, yanılsamalara yol açan ve öznelere bu açıdan yanıtlan bilinçtir. İkinci yaklaşım; ideolojiyi, toplumsal yaşamda çatışmalı güçler arasındaki mücadeleden hareketle tanımlar ve hegemonya etrafında hakim güçlerin, mevcut düzeni ideoloji aracılığıyla nasıl yeniden ürettiğini ele alır. Üçüncü yaklaşımda ise ideoloji, toplumsal yaşamın dil aracılığıyla üretilen söylem olduğu düşüncesinden hareketle ele alınır (Üşür;1997:7).

2 Freyssinnet tarafından başlatılan çalışmalar, ders kitaplarının egemen ideolojileri ayakta tutan söylemler ürettiğini belgelemektedirler. 1960'ların sonunda sosyal bilimlerde hızlanan kitap incelemelerinin ardında yatan temel neden, Almanya'nda 1930'lu yıllarda Nazi hareketinin yükselmesinde eğitimin ne derece rol oynadığını anlama isteğidir. Söz konusu çalışmalarda, okul kitaplarının Nazi Partisi'nin ideolojisini toplumsal alanda yayılmasında önemli rol üstlendiği belgelenmiştir (Copeaux;2000:3).

Ders kitapları aynı zamanda yazıldığı dönemin düşünsel yansıması olarak, dönemin ideolojisi hakkında anlamlı ipuçları verebilmektedir. Burada üretilen söylemler, biçimden içeriğe, cümle yapılarından öykü ve okuma parçalarına, resim ve örneklere kadar, iktidarın denetimine tâbidir ve bunlar belli ideolojileri yansıtır³. Bu noktada özellikle okul kitapları, kollektif bellek ve ortak davranışlar oluşturma özelliğini içermektedirler. Birer metin olarak ders kitapları, kimlik tesis etme işlevi görebilmekte, bireyin toplumsal yaşamda varolma biçimini etkileyebilmektedir. Kültürel söylemlerin ideolojik aygıt olma işlevi gördüğü ve ideolojik yeniden üretimin bu aygıtlar sayesinde gerçekleştiği, bu anlamda söylemin incelenmesi yoluyla iktidarın deşifre edilebileceği düşüncesinde hareketle oluşturulan bu çalışmanın genel amacı, dinin eğitim kurumu aracılığı ile ideolojik bir araca dönüştürülme sürecini örneklendirmektir. Yani Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitaplarının ideolojik bir araç olarak, 1990 sonrası dönemde orta öğretimdeki konumunu ele alan bu yazı, siyasal iktidar tarafından ders kitaplarının (metinlerin), eğitim aracılığıyla ideolojik bir araç olarak kullanılabilirliği, din kurumunun çeşitli söylemler aracılığıyla siyasal iktidarın ideolojisi tarafından araçsallaştırılabileceği savına dayanmaktadır. Bu doğrultuda makale, iktidar ve ideolojinin kapsamlı bir analizini yapmayı değil, bu kavramların eğitimin ideolojik olarak kullanılmasında aldığı role değinmekle sınırlı kalacaktır⁴.

Söylem, Dil ve İdeoloji

Siyasal iktidar, toplumda egemen olan iktidardır. Söz konusu iktidar, -egemen iktidar olarak- siyasi yönlendirici konumundadır ve toplumu kendi dünya görüşüne uygun biçimde manipüle etmektedir. Bunu da yaptıklarının doğru ve meşru olduğunu gösterecek ideolojiler üreterek gerçekleştirmektedir. İdeoloji, bu açıdan, iktidarın, toplumda var olma savaşında kurguladığı önemli bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani

3 Öyle ki inceleyeceğimiz Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders kitapları, Talim Terbiye Kurulu'nun onayıyla beş yılda bir yayınlanmaktadır. Kitaplarda metinlerin içeriği, kitapların formatı ve söylemi bu kurul tarafından düzenlenmektedir.

4 Dolayısıyla çalışmada kullanılacak iktidar kavramı siyasal iktidar olarak okunacaktır. Çalışmada ideoloji, metinlerin ve dilin yani söylemlerin taşıdığı ideolojik kapasite nedeniyle, siyasal iktidar tarafından kullanılmasına işaret edecektir.

ideoloji, siyasal iktidarın cisimleşerek varlık ve süreklilik kazanmasını, bireysel ve toplumsal zihinlerde yerleşmesini kısacası kurumlaşmasını sağlayan önemli bir güçtür. Dahası ideoloji aynı zamanda, iktidarın geleceğini hazırlayan araçları üreten aygıttır.

Mannheim ideolojiyi, siyasal (sınıfsal) çatışmaların olduğu bir ortamda, yönetenlerin, kendi sınıfsal çıkarlarını korumaya yönelik bir gerçeklik yaratması ve yönetilenlerin bu gerçeği görmelerini engellemesi olarak, ifade etmektedir (Mannheim;2002:88-101). Gramsci ise ideolojiyi, toplum üzerinde kurulacak olan hegemonyanın bir bakıma teorize edilmesi olarak tanımlar. Yine Gramsci'ye göre,

“Tarihsel bakımdan zorunlu ideolojiler olarak ‘psikolojik’ bir yeterlilik olan bir geçerlilikleri vardır ideolojilerin, insan yığınlarını ‘örgütlerler’, insanların devşirdikleri, durumlarının bilincine vardıkları, savaşım verdikleri vb. alanı oluştururlar onlar” (Gramsci;1986:253-254).

Althusser'e göre de ideoloji, toplumsal pratikte, bireysel davranışlarda, değer ve normlarda ve de düşüncede somutlaşan, biz onun farkında olsak da olmasak da yaşayan ve toplumsal kurumlarda kendine yer edinen, kendini yaşamın içine sokan ve onunla büyüyen bir şeydir. Çünkü ideoloji, düşünceden ibadete, yasalardan göreneklere kadar bizlerle iç içedir ve “varoluşu maddidir”. Yani Althusser'e göre bir birey, dini düşüncelerine uygun ibadetini gerçekleştiriyorsa, kilise ayinlerini yapıyorsa, adalete inanıyorsa, kurallara uyma davranışlarını gerçekleştirir yani toplumda iktidar tarafından üretilen hakim ideolojinin devamının sağlanmasına katkıda bulunur⁵. Okulda dersler, partide toplantılar kendini bir aygıtta gösteren ideolojilerdir. Bu da, ideolojinin, özneyi daha var olmadan önce hapsedmesi ve dünyadaki konumunu saptaması anlamına gelir. Althusser'e göre, okul ideolojik aygıtlar içinde etki bakımından en güçlü olanıdır. Çünkü egemen ideoloji, okul, öğretmen ve kitaplar aracılığıyla dış etkilere en açık olduğu dönemde öğrencilere aktarılır ve

5 Althusser de Gramsci gibi, devletin, ideoloji ve ideolojik aygıtlar ürettiğini ileri sürer. Gramsci'nin ‘sivil toplum’ olarak adlandırdığı aygıt, Althusser'de ‘devletin ideolojik aygıtı’dır. Althusser'de devletin ideolojik aygıtları olarak din; değişik özel ve devlet okulları sisteminden oluşan öğretim; hukuk; başta partiler olmak üzere, siyaset; sendika; basın, radyo ve televizyondan oluşan haberleşme; edebiyat, güzel sanatlar ve sporu kapsayan kültür göze çarpmaktadır (Althusser;1991:34-36).

aşılır. (Althusser;1991:44-64). Yani ideoloji, zihinlere yol alan düşünceler olarak iktidar tarafından belirlenir ve sunulur.

Dijk'e göre siyasal ve toplumsal iktidar, zihinlerin denetimi yoluyla işlemektedir. Kanaatlerin kontrolüne dayanan bu iktidar, ikna yoluyla ya da diğer söylemsel biçimlerle sağlanır. Dijk, söylem ve iktidar ilişkilerinin bu noktada incelenmesini önermektedir.

"Toplumsal iktidarın uygulanması ve korunması ideolojik bir çerçeveyi ön gerektirir. Toplumsal olarak müşterek bir grubun ve üyelerinin çıkarla ilişkili temel bilişlerinden oluşan bu çerçeve esasen iletişim ve söylem yoluyla kazanılır, onaylanır ya da değiştirilir" (Dijk;1999:332-335).

Toplumsal özneler, söylem tarafından belirlenmekte ve üretilen söylemler hakim sınıfın çıkarları doğrultusunda oluşturulmaktadır. İdeolojinin söylemsellik içinde işlenmesi ve söylemin bir ideoloji olarak gerçeklik yaratması, onun iktidarın başvurduğu dönüştürücü bir güç olmasına yol açmıştır.

Söylem, bir metindir ve bu metin yaşamın her alanında ve anında karşılaşılabileceğimiz söz, değer, dil, davranış ve ritüeldir. Dolayısıyla, iktidar-dil ilişkisi, söylemin nasıl kodlanıp verildiğini ve hangi kanallarla özneye ulaştığını gösteren önemli bir uğraktır. Bu noktada Foucault iktidarı, dilin hem anlamlar oluşturma hem de bu anlamların (söylemleri) toplumsal pratikte uygulanması olarak görür. Eğitim kurumunun, bilgi-iktidar ilişkisini⁶ tesis etmede önemli rol üstlendiğini vurgulayan Foucault'a göre:

"...bu kurumun mekânsal düzeni, kendi içsel yaşamını yönlendiren ayrıntılı düzenlemeleri, orada düzenlenen değişik etkinlikler, tanımlanmış işlevleri, yerleri ve yüzeyleriyle yaşamını o kurumda geçiren ya da orada birbirleriyle karşılaşan çeşitli bireyler; bütün bunlar, bir kapasite-iletişim-iktidar blokunu meydana getirirler" (Foucault;2000:71).

6 Foucault, iktidarın, toplumsal alanda başat bir rol oynadığını ve dilin onun aracı olduğunu ifade eder. Foucault'a göre, modern dünya, iktidara yeni kapasite ve etkinlikler getirmekte, iktidar, gasp edilecek bir şey olmaktan çıkıp, bir ağ niteliğini almaktadır. Bu durumda tahakküm, belli bir sınıfa ait olmaktan çıkmakta, iktidar yayılmaktadır. İktidar, yeni bilgi alanları yaratmaktadır. Biyolojik olarak denetime alınmak yetmemekte, psikolojik, sosyolojik ve kültürel bir denetim kurulmaktadır (Foucault;1993:139-164).

Bu bağlamda dil, sadece insanlar arasında sağlanan iletişimin bir aracı değil, aynı zamanda yeni bir gerçeklik inşasında kritik rol oynayan bir ideoloji olarak anlam kazanmaktadır.

“Dil ideolojik olarak konuşlandığı yere göre tanımlamalar yaparak hizmet ettiği ideolojinin iktidarını değişmez kılmaya çalışır. Bu hegemonyayı kurabilmek için dil, tanımlamalar ve metaforlar aracılığıyla normal/anormal, doğru/yanlış ve güzel/çirkin ayrımları yaparak bu değerlendirmeleri tartışılmaz gerçekler olarak sunmak durumundadır” (Yağcıoğlu;1994:88).

Tonkiss, yeni bir dünya tasarımının oluşumunda, düşüncelerin biçimlenmesinde ve ayrıca gerçeklik hakkındaki görüşlerimizin ne olacağını belirlenmesinde dilin çok etkili olduğunu ileri sürmektedir. Tonkiss’e göre, dil, “sosyal ilişkileri, kimlikleri ve düşünceleri şekillendirirken hem aktif hem de fonksiyonel” (Tonkiss;1998:245-248) özellikler taşımaktadır. Dijk, söylem tarzının iktidar tarafından belirlendiğini, söylemin başlığından tonlanmasına, hedef kitlesinin belirlenmesine kadar tüm kapsamının iktidar tarafından oluşturulduğunu iddia etmektedir. Bu kişiler toplumda inançların, ahlâkın, tutum ve ideolojilerin yapıcılarıdır. Dijk’e göre:

“aynı durum, ders kitaplarının, ders programlarının, eğitime dair malzemelerin ve derslerin çoğunlukla çeşitli iktidar seçkini grupların değerleri ya da çıkarlarıyla tutarlı olma eğilimindeki eğitimsel amaçlar, konular, başlıklar ve öğrenme stratejileri tarafından yönetildiği eğitim için de geçerlidir” (Dijk;1999:336-342).

Metin analizleri, eğitimin bir ideoloji olarak iktidarın hizmetine girebilmesi ve ders kitaplarının da birer metin olarak ideolojik söylem malzemeleri haline gelmesi nedeniyle eğitim ve iktidar ilişkisinin ele alınmasında önem kazanmaktadır. Çünkü her metin, yazıldığı dönemin kültürel atmosferinden beslenmekte yani o dönem hakkında önemli veriler vermektedir. Bu bağlamda, iktidarın kendi söylemlerini ürettiği ve bu çalışmanın da incelediği dönem olan 12 Eylül’ü genel olarak ele almak yerinde olacaktır.

12 Eylül Dönemi ve Türk-İslam Sentezi

Çalışmanın kapsamını, 1990 sonrası yayınlanan kitaplar oluşturmaktadır⁷. Bu dönem Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında oldukça kritik bir önem taşımaktadır. Çünkü söz konusu dönemde gerek dünyada gerek Türkiye'de dinsel canlanmalar baş göstermiştir. Bu canlanmanın nedenleri arasında, modernitenin yaşadığı kriz (yani insanın kutsalla ilişkisi etrafında beliren ve kutsalın şifrelerini özne lehine çözen modern düşüncenin sorgulanması); laik-demokratik devlet modellerin politik uygulamalarından kaynaklanan sorunlar ve sonraki dönemlerde gelişen postmodernizmin modernizm eleştirisi (Kurtoğlu;2001:83) ve aynı dönemde dış dünyada 'yeşil kuşak' projesi çerçevesinde, Sovyetler Birliği'nin bu bölgeleri sosyalistleştirme hareketini engellemeye karşı İslami akımların desteklenmesi (Kongar;1998:225-234) yatmaktadır.

Türkiye'de 1980'li yıllar 60'lı yıllarda başlayan modernleşme tartışmalarının doruğa çıktığı yıllar olarak görülebilir. Bu dönemde, Türk modernleşmesinin başarılı olup olmadığı tartışmaları alevlenmiş ve bir görüş olarak, Kemalist modernleşme programının bir başarı değil, Osmanlı-Türk toplumunun yapısını alt-üst eden bir müdahale olduğu fikri, yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Bozdoğan&Kasaba;1999:2-3). Söz konusu dönemde Cumhuriyetle birlikte devletin belirginleşen moderleştirici misyonu terk edilmiş, hatta modernleşmenin kendisi devletin bekâsı açısından bir tehdit olarak algılanmıştır (Laçiner;2001-2002:11-12). 1980'ler Türkiye'nin modernleşme hareketinde bir dönümdür, çünkü modernliğin o güne kadarki serüveninin toplu muhasebesinin yapılmasına olanak sağlayan gelişmeler yaşanmıştır. Askeri müdahale ile toplumsal yaşam kesintiye uğramış, İslami ve etnik hareketler siyasallaşmış ve ekonomik yeniden yapılanma başlamıştır. Ekonomik açıdan da bu yıllar, devletin gelecek tasarımına en yüksek düzeyde yön verdiği yıllardır. 1990'lar, liberal ekonominin, kalkınmacı ve aynı zamanda sınırlı da olsa sosyal güvenlik ve gelir dağılımını düzenleyen devlet politikasının yerini aldığı, sermaye birikimini hızlandırmaya yönelik devlet müdahalesinin baş gösterdiği yıllar olarak kayda geçmiştir (İnsel;2001-2002:21-25). İnal, "serbest piyasa ekonomisi

⁷ Çalışma 1990 sonrası yayımlanan 20 ders kitabını kapsamaktadır. Çalışmanın kapsamına alınan kitapların ilköğretim 4 (eski öğretim sisteminde ilkokul 4 olan) ve lise son sınıfları dahilinde olmasına dikkat edilmiştir.

ile İslami yayılma projesi arasında uzun bir süre çelişki görülmediğini” ve İslam’la Atatürkçülüğün yakınlaştırılmasına⁸ çalışıldığını iddia etmiştir. 1980’ler Türkiye’si, “kâmilten piyasa toplumu olmaya doğru giden bir toplumken, 90’lar Türkiye’si, piyasa toplumu olmuş bir toplumdur”. Ayrıca bu dönemde milliyetçilik, bir devlet ideolojisi olmaktan çıkıp, toplumsal ağlara sirayet eden ve onları geniş ölçüde düzenleyen bir konum kazanmıştır (Bora;2001-2002:21-22).

12 Eylül askeri müdahalesi, toplumda artmakta olan siyasal ve sosyal çatışmaları ortadan kaldırmayı ve toplumsal bütünleşmeyi yeniden sağlamayı amaç edinmiştir. Bu amacın gerçekleştirilmesinde başvurulacak temel kaynak olarak din işaret edilmiş ve dinin, bireyin ve toplumun tüm yaşamına aktarılması gereği ön plana çıkmıştır. Dönemin Diyanet İşleri başkan yardımcısı Mehmet Bedri Güntekin’in:

“din eğitimi, yalnızca okullara ve belli derslere yönelik kalmaz. Din yaşanan bir olgudur. Belli dersler verilen kuru bilgilerle değil, tüm yaşama sindirilerek verilir. O nedenle din eğitimi, din derslerinin yanında, dinsel kişiliği besleyen musiki, yazın, güzel sanatlar, tarih, fizik, kimya, biyoloji ve astronomi gibi derslerle bağıntılı olarak verilmelidir. Din ve dünya ilişkileri arasında bir köprü kurulmalıdır” (Özgen;1995:132).

sözleri, dinin tüm hayatın içine sızdırılması düşüncesini iyi bir biçimde örneklemektedir⁹. Bu amaçla atılan ilk adımlardan biri din derslerinin zorunlu hale getirilmesi olmuştur. Şöyle ki, eğitim politikalarına el atan Türk-İslam Sentez savunucuları, (milli eğitim) ders kitaplarının (milli tarih, milli edebiyat vb. şeklinde) yeniden yazılmasında

⁸ 12 Eylül müdahalesi, cumhuriyetin laiklik ve pozitivist karakterine tamamen zıt bir gelişme getirmiştir. İslamcı akımlar toplumsal muhalefetin önemli bölümünü oluşturan sola karşı bir blok olarak algılanmış ve solun önünü kesmek amacıyla bu kesimlere gerek düşünsel alanda destek verilmiş gerekse devlet kademelerinde kadrolaşmaları sağlanmıştır (Şayan;1992:103-104).

⁹ Güntekin’in bu sözleri, 1977 yılında Mekke’de yapılan ve din eğitimi ele alan I.Dünya Eğitim Kongresi’nde, konuyla ilgili ileri sürülen görüşlerle paralellik göstermektedir. Kongrede yer alan tartışmalar arasında ifade edilen, din bilgisinin geleneksel resmi din dersleriyle sınırlandırılmaması, İslam eğitiminin amacının Müslüman erkek ve kadın meydana getirmek olduğu ve bunun da birbirinden kopuk dini bilgilerle olamayacağı, İlahi Kanun’un günlük yaşam başta olmak üzere her alanda hayata geçirilmesi, bunun arzulanan din bilincinin doğması açısından gerekli olduğu biçimindeki düşünceler ile 80 sonrasında din eğitimi konusundaki genel eğilimi arasındaki yakınlık dikkat çekmektedir (Özgen;1995:150).

ve kitapların söylemlerinin bu temelde yeniden yazılmasında etkili olmuşlardır. Dini, kültürün esası sayan bu anlayış, 1980 sonrası eğitimin dinselleştirilmesini benimsemiş ve din eğitimi¹⁰ anayasal bir zorunluluğa dönüştürmüşlerdir¹¹ (Toprak;1990:11-12).

Türk-İslam Sentezi

1980 sonrasında, devletin belirleyici ideolojisi olarak vücut bulmuş ve toplumun sosyo-kültürel damarlarını oluşturmada önemli roller üstlenmiştir¹². Türk-İslam Sentezi¹³, gerek fikir düzeyinde gerek politik bir güç olarak yaygınlaşmış ve devlet kurumlarına varlık alanı bulmaya başlamıştır. 1980 sonrası hükümetlerin politikaları üzerinde söz sahibi olan söz konusu sentezin ideolojisi, özellikle üniversite başta olmak üzere,

¹⁰ Şaylan, bu uygulamaları laiklikten kopuşların art arda gelmesi olarak nitelendirmektedir. Şaylan, Atatürkçülük adına Kur-an' dan alıntılar yapılması ve milli beraberlik düşüncesine İslam'la meşruiyet kazandırılmasının, Kemalizm'den ilkesel bir kopuş anlamına geldiğini, kopuşun son noktasını da din eğitiminin zorunlu hale getirilmesinin oluşturduğunu ifade etmektedir (Şaylan;1992:103-106).

¹¹ Bütünleşmeyi sağlayacak olan toplumsal inancı, din aracılığıyla temin etmeye çalışan askeri yönetim anayasada yaptığı bir değişiklik ile din eğitimi zorunlu hale getirmiştir. 1982 Anayasası'nın 24. Maddesi; "Din ve Ahlak Eğitim ve Öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din Kültürü ve Ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır" (Aydın;2000:117) hükmünü içeriyordu.

¹² Türk-İslam sentezinin kökeni, 1945 sonrası kendilerini Millet, Orhun, Kopuz vb. dergilerde ifade eden milliyetçi-İslamcı kesime, özellikle Necip Fazıl öncülüğünde DP iktidarı ile yaşam alanı bulan ve Kemalist laikliği eleştiren akımlara kadar götürülebilir. Bu akımların amacı; CHP'nin, Marxist düşünceye kaynaklık ettiğini düşündükleri Halkevleri'nin çalışmalarını önlemektir. 1949'da Hamdullah Suphi Tanrıöver'in milliyetçilik ideolojisi (Ziya Gökalp'e fikri yakınlığa sahip), Osmanlı tarihi içinde bulunabilen milli kudret ve dine dayanmaktadır. Bu ideoloji komünizme karşı savaşmayı amaç edinmiştir. Ayrıca "Türkiye için tehdidin genelde sağcılardan değil solculardan geldiğine dair" (Adnan Menderes'in sözleri) görüş, milliyetçiliği sola karşı mücadelede başvurulan kaynağa dönüştürmüştür. Bkz Karpat, Kemal (1196), Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller, İstanbul: Afa Yayınları, s: 212-213; 223.

¹³ Sentezde, milli kültür ekseninde yaratılmak istenen toplumun mayası olarak gerekli görülen manevi öğeler din ve milliyetçilik olarak seçilmiş, birçok uygulama millileştirilmiş, gerekli meşruiyet de İslam'la sağlanmıştır. Şaylan, bu anlayışın ilerleyen süreçte İslam'ın daha da güçlenmesine yol açtığını belirterek, 1990'lı yıllarda *Türk-İslam* sentezinin yerini *İslam-Türk* sentezine bıraktığını ifade etmiştir. Çünkü Şaylan'a göre, ulustan İslam'a doğru bir evrilme yaşanmıştır (Şaylan;1992:113-114).

devletin kültür politikalarının oluşumunda etkili olmuştur (Toprak;1990:11). 12 Eylül'le birlikte Milli Eğitim Bakanlığı, TRT ve üniversitelere sızan Türk-İslam sentezi, 12 Eylül sonrası entelektüel ve kurumsal yönü olan bir formülasyona dönüşerek resmi devlet ideolojisi olarak kabul görmüştür (Öğün;1997:272). Sentez ulusçuluğun öne çıkarılması, yabancı kültür baskısı altında bulunan Türk kültürünün korunması, Batıdan sadece tekniğin alınması fakat medeniyet ve kültürün dışarıda bırakılması düşüncesine dayanmıştır. Bu amaçla, söz konusu düşüncelerin milli kültür ve eğitim sahasına dahil edilip yaygınlaştırmasına yönelik adımlar atılmıştır¹⁴.

Dinin toplumun temelini yerleşmesi yönünde uygulamalarda bulunulduğu bu dönemde, toplumsal ve siyasal alanda birçok değişim yaşanmıştır. Bu değişim modern yaşamın ilerleme, sekülerleşme ve akıl ilkelerinden uzaklaşma, gelenekçilik, dini uyum ve cemaat toplumuna yönelme olarak adlandırılabilir. 12 Eylül yönetiminin yaptığı en büyük tahribatlardan birisi Cumhuriyet'le birlikte kamusal alanın tesisi için başvurulmuş 'ortak iyi' düşüncesinin parçalanmasıdır. 'Ortak iyi'nin parçalanması, kamusal birlikteliğin modern bir düşünsel zeminden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmış, bu zemin İslam'ı söylemlerin çağrılmasıyla doldurulmaya çalışılmıştır (Kurtoğlu;2001:89).

1980'ler ve 90'lar Hasan Bülent Kahraman'ın ifadesiyle 'modernizm içinde gelenek' biçiminde yürümüştür. Hatta ilerleyen süreçte

¹⁴ Türk-İslam sentezine biçim veren düşüncelerin devlet politikalarına yön vermesi, 1980 sonrasında hızlanmış, sentezin etkisinde bulunan İlim Yayma Cemiyeti (Turgut Özal da bu cemiyette yer almıştır), Batı hümanist anlayışının Türklük ruhuna aykırı olduğu tezini vurgulamıştır. Türklüğün Batılılaşmasına Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun yol açtığı ifade edilmiş dolayısıyla bu kurumların kültür politikalarının değiştirilmesi ve kontrol altına alınması savunulmuştur. Cemiyet sıkı bir Atatürkçülük söylemi üretirken aynı zamanda İmam Hatip okullarına serbestlik ve din eğitiminin zorunlu hale getirilmesini savunmuştur. Nitekim 12 Eylül hareketi politikalarını bu yönde şekillendirmiştir. Birçok yazarın iddiası 1983'te sentez ideolojisinin resmileştiği yönündedir. Bu iddiayı destekleyici gelişmelerden biri, 1983'te oluşturulan Devlet Planlama Raporu'nda yer alan ifadelerin, devletin bu görüşleri ideolojik olarak benimsediğini göstermektedir. Raporda: "devletin kültür politikası, temellerini gerçek Orta Asya değerleri ile İslamiyetin oluşturduğu 'milli kültür'e yerini yeniden vermeli ve korumalı ve Batı ile ilişkiler Türk ekonomisine yararlı tekniğin getirilmesiyle sınırlanmalıdır". Aynı raporda "din kültürün özü, kültür ise dinin bir biçimidir" (Copeaux;2000:59) düşüncesi kabul görmüştür.

din kökenli arayışlar hız kazanmış ve 'gelenek içinde modernizm' anlayışı egemen olmuştur. Yeni bir dil ve söylemle gelenekçilikle barışma adımları atılmıştır (Kahraman;1999:138). Bu yıllar, 'gelecek için ertelenen bugünü yaşama' isteğinin somutlaştığı (arttığı) ve Kemalist milliyetçilik kalıplarının sorgulandığı yıllar olmuştur. İslami gruplar, Kemalizm'in Müslümanları dini kökenlerinden kopardığını ve Kemalist modernleşme projesinin başarısız olduğunu, çağdaşlaşmanın Türk-İslam bütünlüğünde İslam dünyasıyla yakınlaşmaktan¹⁵ geçtiğini ileri sürmüşlerdir (Kasaba;1999:12-15). Yani hayata geçirilen birçok uygulama, Cumhuriyet projesi ve Kemalist ilkelerle çelişki içine girmiştir. Kaldı ki İslam'la ideolojik ve düşünsel yakınlaşmanın gerçekleştirilmesi, laik ilkelerin çözülmeye başlamasıyla sonuçlanmış, Kemalizm'le uyuşması zor uygulamalar olması üzerine, bütün bu uygulamaların meşruiyeti için yeni bir ideolojik zemin aranmıştır. Bu zemin Atatürkçülük¹⁶ kavramı adı altında yaşama geçirilmiştir. İlerleme, gelişme, modernleşmeyi hedefleyen, akıl, bilim vb. ilkeleri temel edinen Kemalizm yerine İslam öğretisi ile beslenen Atatürkçülük yaygın bir şekilde kullanılmıştır¹⁷.

Yöntem ve Metinlerin Analizi

Bu çalışma, iktidarın söylemlerinin iç içe olduğu, söylemlerin bilgi alanı içinde üretildiği saptamasına dolayısıyla kuramsal çerçeveyi destekleyici araçlar sayesinde dil kurgularının çözümlenmesine dayanmaktadır. Bu çalışmada da Davis ve Van Dijk'in analitik çerçeveleri kullanılmıştır. Eğitim, kültür, medya vb. söylemlerinin

¹⁵ Bu dönemde, İslam'la olan flört sadece düşünce düzeyinde değil politik yönden de gerçekleşmiştir. Türkiye, önceleri katılmadığı İslam Konferansı Örgütü'ne başbakanlık düzeyinde temsilci göndermiş ve gerek Türkiye'de gerekse dış arenada İslam'la yakınlaşma sağlamıştır (Tanör&Boratav&Akşin;1997:270-271).

¹⁶ Süleyman Seyfi Ögün'e göre, 12 Eylül'de General Kenan Evren tarafından biraz da karikatürize edilen, Kemalizm'i İslam ile temellendirme çabaları onun buluşu değildir. Ögün, bu temalara daha Demokrat Parti iktidarı zamanlarında rastlandığını belirtmektedir (Ögün;1997:281).

¹⁷ Batuhan 12 Eylül Hareketi'nin iki noktada Kemalist ilkelerinden sapma gösterdiğini belirtir. Bunlardan biri Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurum'unun kapatılması, diğeri de laiklik ilkesine tamamen ters bir biçimde din derslerinin zorunlu hale getirilmesidir (Batuhan;1997:136).

analizi, eleştirel hermeneutik¹⁸ yöntemi kullanılarak yapılmaktadır. Bu nedenle çalışma eleştirel hermeneutik¹⁹ yöntemine dayandırılmıştır.

Analiz Birimi: Kitaplar ve Söylem

Sözcükler, dünyayı kavramsallaştırmamıza, tarihsel ve toplumsal olarak onu yeniden kurgulamamıza yaramaktadır. “Sözcükler, belirli bir bakış açısına göre yapılanmış kategorizasyonları temsil ederler”. Erol’a göre, Frankfurt Okulu temsilcileri ve diğer eleştiri kuramcıları bilgiyi, toplumsal iktidarın aracı olabileceğini vurgulamışlardır. Bu nedenle bilgi-iktidar arasındaki ilişkiyi anlamak için bilginin kavramsal söyleme dönüştüğü alanları ve yaratılan söylemleri iyi bir analize tabi tutmak gerekir (Erol;1995:199-200). Bilimsel ve toplumsal iki yönü olan ders kitapları, ideolojik söylemlerin kurgulandığı metinler olarak iş görmektedirler. Bireylerin belirli kültürel ürünleri yeniden üretirken kurguladıkları anlam dünyasının derinliğine incelenebilmesi için, metodolojik olarak derin bir yorumsamacı çerçeve kullanmak gerekir. Söz konusu çerçevenin dayandığı üç önemli saça ayağı bulunmaktadır:

Sosyo-kültürel analiz: Ampirik, gözlemsel ve belge analizi gibi metodlar yardımıyla sembolik formların üretilmesi, dağıtımı ve alınması/algılanması ile ilgili tarihsel ve sosyal koşulların ortaya konması.

Söylemsel pratiklerin analizi: Her kültürel formun bir şeye işaret ettiği varsayımından hareketle söz konusu sembolik formların kompleks yapısının, kendisini oluşturan parçaların birbirleriyle ilişkisini ortaya

18 Eleştirel hermeneutik, klasik hermeneutiğin salt yorum düzeyinde kalan analizinin metinlerde gizlenmiş olan ideolojiyi deşifre etmedeki başarısızlığından hareketle şekillenmiştir. Eleştirel hermeneutik metni salt yorumlama sürecine tabi tutmaz, metnin düz anlamının yanında yan anlama sahip olduğunu iddia ederek, eleştiri kavramını geliştirerek, yan anlamlarda gizlenmiş iktidar ilişkilerini açığa çıkarmaya çalışır. Çünkü bu anlayışa göre metinler, yalnızca anlamlar değil, aynı zamanda ideolojik anlamlar yüklenebilen unsurlardır. İktidarın ideolojik söylemlerine ancak karşı söylemler oluşturularak yanıt verilebilir. Bu da ancak, söylemdeki iktidar ilişkilerinin yapı-bozuma uğratılması yoluyla gerçekleşir. Dolayısıyla metnin eleştirel bir perspektiften okunması gerekir.

19 Eleştirel söylem analizi, özellikle eleştirel dilbilimcilerin katkılarıyla daha yetkin hale gelmiştir. Eleştirel dilbilimciler, Foucault’un söylem analizlerinde pek önemsemediği, yorum boyutunun altını çizerler. “Söylemleri siyasal varoluş tarzları olarak değerlendirip, analizin eleştirel boyutu- onun değişimleri, mücadele özelliği – üzerinde dururlar” (Sözen;1999:16).

çıkartacak şekilde analiz edilmesi. Sembolik formlar olarak kültürel öğelerin analizi birinci aşamada elde edilen sosyo-kültürel bağlamdan ayrı yapılamaz.

Yorumlama ve yeniden yorumlama: Bu aşamada amaç ele alınan kültürel formun temsil ettiği şeyi ortaya koymak ve yukarıda vurgulanan olası anlam(lar) ile ilgili yaratıcı bir süreç içinde çözümlemeler yapmaktır. Yorumlama, aynı zamanda yeniden yorumlamadır; sosyo-tarihsel bir dünyayı oluşturan özneler tarafından anlaşılan ve önceden yorumlanmış olan bir alanın tekrar yorumlanmasıdır (Thompson;1990).

Analiz Temaları

Çalışmanın analiz kriterleri, Ergün Yıldırım'ın yaklaşımında yer alan kategorilere dayandırılmıştır. Bunlar; cemaatçi yurttaşlık, Türk milliyetçiliğin tezahürü olarak Türk Müslümanlığı, sekülerleşme ve pozitivizmdir (Yıldırım;2001:609-613). Bu temalar ile kitaplardaki söylemler analiz edilecektir.

Analiz Formatı

İdeolojinin İşleme Şekilleri ve Retorik Modlar

“Dil insanların sosyal dünyalarıyla ilişkilerini aktif olarak düzenleyen ve şekillendiren sosyal bir çalışma olarak görülür”. Bu açıdan söylemin oluşumunda iki önemli tema etkili olmaktadır. Bunlardan birincisi söylemin içinde olduğu yorumlayıcı çerçeve, ikincisi ise söylemin retorik yönüdür (Scale;1998:249). Aşağıda Thompson'ın (1990) sunmuş olduğu ideolojik inşa stratejileri genel olarak söz konusu pratikleri çözümlemede önemli anahtarlar sunar²⁰.

20 Bu çalışmada farklı ideolojik stratejilerin her birinin okul kitaplarının yazımında oynadığı rol detaylı olarak çözümlenmemiştir. Böyle bir proje bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Thompson;1990).

<i>Genel Modlar</i>	<i>Sembolik inşa stratejileri</i>
<i>Meşrulaştırma</i>	<i>Rasyonelleştirme</i>
	<i>Evrenselleştirme</i>
	<i>Anlatılama</i>
<i>Birleştirme</i>	<i>Standartlaştırma</i>
<i>Fragmanlaştırma</i>	<i>Ayrımlaştırma</i>
<i>Şeyleştirme</i>	<i>Doğallaştırma</i>
	<i>Pasifleştirme</i>

İncelenen Kitaplar

- 1.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, Lise 3, Nevzat Pakdil, Gıyasettin Kaya, A. Serdar Müftüoğlu, İstanbul, Gendaş Yayınları,1994.
- 2.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, Lise 2, Dr. İlyas Çelebi, Yrd. Doç. Dr. Adil Berk, Dr. Nebi Kurt, İstanbul, Salan Yayınları,1994.
- 3.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 8 (Orta- Okul 3). Prof. Dr. İrfan Gündüz, Sıtkı Abdullahoğlu, Abdüllatif Türker, Melike Yılmaz, Erden Yayınları, İstanbul, 1999.
4. Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 7 (Orta Okul-2), M. Raif Hatipoğlu- Sadi Çiftçi, Uygun Yayıncılık, İstanbul, 1997
- 5.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 7 (Orta Okul-2), Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay- Prof. Dr. Abdurrahman Küçük-Doç. Dr. Cemal Tosun, Murat Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- 6.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 7 (Orta Okul -2), Doç. Dr. Hüseyin Algül – Doç. Dr. Osman Çetin- Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal, Akdeniz Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- 7.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 7 (Orta Okul -2) , Dr. İlyas Çelebi- Yrd. Doç. Dr. Adil Bebek-Dr. Nebi Bozkurt, Salan Yayınları, İstanbul, 1995.
- 8.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 6 (Orta Okul-1), A. Reşid Çınarlı- Kemalettin Kadimoğlu, Meram Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- 9.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 6 (Orta Okul-1) Ömer Yılmaz – Hasan Sarısoy – Vehbi Vakkasoğlu, Kaan Yayıncılık, İstanbul, 1999.

10.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 6. (Orta Okul-1), Akif Gülle – Üzeyir Gündüz – Gıyasettin Kaya, Gendaş Yayıncılık, İstanbul, 1999.

11.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 6 (Orta Okul-1), Doç. Dr. Hüseyin Algül- Doç. Dr. Osman Çetin- Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal, Altın Yayıncılık, İstanbul, 1999.

12.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 6 (Orta Okul-1), Ahmet Tekin, Gizem Yayıncılık, İstanbul, 1999.

13.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 5, Hüseyin Hüsnü Tekişik – Dr. Niyazi Kahveci, Tekişik Yayıncılık, İstanbul, 1999.

14.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 5, Doğan Çilingir – T. Zahid Arvasi, Öğün Yayıncılık, İstanbul, 1998.

15.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 4, Doç.Dr. Hüseyin Algül- Doç. Dr. Osman Çetin- Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal, Altın Yayıncılık, İstanbul, 1998.

16.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 4, Üzeyir Gündüz, Gendaş Yayıncılık, İstanbul, 1999.

17.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 4, Doç.Dr. Hüseyin Algül- Doç.Dr. Osman Çetin-Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal, Altın Yayıncılık, İstanbul, 1999.

18.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, İlköğretim 4, A.Rıza Çınarlı- Kemalettin Kadimoğlu, Meram Yayıncılık, İstanbul, 1997.

19.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, Lise 1, Prof.Dr. Süleyman Uludağ-Prof.Dr. Hayati Hökeleki-Yrd.Doç.Dr. Enver Uysal, Ülke Yayıncılık, İstanbul, 2000.

20.Kitap: Din Kültürü Ve Ahlâk Bilgisi, Lise 2, Yrd.Doç.Dr. Mehmet Katar- Dr. A. Hikmet Eroğlu – Kaya Kuzucu, Özgün Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Kitapların Analizi

Ders kitapları daha önce ifade edildiği gibi, eğitim kurumu ile birlikte ideolojik araç haline getirilmektedir. 1980 sonrası toplum modelinin oluşmasında da ders kitapları, dönemin ideolojisini yönlendirmede, siyasal iktidarın dinsel dünyayı gündelik yaşam dünyasının oluşturulmasında ideolojik araç olarak kullanılmaktadır. *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi* ders kitapları, merkezîyetçi ve otoriter bir

düşünsel zeminde, siyasal iktidarın toplum adına ürettiği yaşam dünyası kurgusunu meşrulaştırarak, dini bilgiyi eğitimin dili haline getirmektedir. Siyasal iktidar bu kitaplar aracılığıyla dini öğretileri kendi ideolojisine uygun bir biçime sokmakta ve öğretiyi resmileştirmektedir.

Birlik ve Bütünlük Söylemi

Kitapların söylemleri, 12 Eylül askeri müdahalesinin toplumda yerleştirmek istediği dünya görüşüyle uyum içinde olmaktadır. Her şeyden önce inşa edilmeye çalışılan toplumsal yapı uyumlu, düzenin hakim olduğu, çatışma ve farklılığın en aza indirildiği ve devlet otoritesinin her noktada hissedildiği bir yapıdır. Kitaplarda oluşturulan söylem, toplumsal yapının kontrol altında tutulduğu, siyasal ve sosyal alanın denetim altına alındığı huzurlu bir dünya istemektedir. Böyle bir toplumsal yapının gerçekleşmesi için ideoloji üreten kitaplar, bütünlük teması altında güçlü bir devlet istencini yansıtmaktadır.

4.Kitap, s:64: “Bir toplumda yaşayan herkes yasalara uymak zorundadır. İnsanların makam ve mevkilerinden dolayı kanunlar yanlış uygulanmamalıdır. Eğer böyle olursa, toplumun huzuru kaçır. Toplumun devlete saygısı ve güveni sarsılır ve devlet otoritesi zayıflar”.

10.Kitap, s:22, 132: “Yasaların ve törelerin saygı görmediği bir toplumda, kamu düzenini koruyup kollayacak bir makam bulunamaz. Yetkiler birbirine karışır ve anarşi doğar. Anarşi ise devletin en büyük düşmanıdır” (...) “Bizleri kötü amaçlarına alet etmek isteyen, yasa dışı kişilere fırsat vermemeliyiz. Bu konuda, gerekirse, güvenlik güçlerine yardımcı olmalıyız”.

Bütünlük fikrini dini metinlerle de destekleyen söylemler sürekli bir biçimde, vatanın, devletin, milli birliğin, dinin tehdit altında olduğunu dile getirmektedir. *Düşman* kavramı, metinlerin sıklıkla başvurduğu, okuyucunun vatan, dirlik, düzen, din vb. konularda dikkatlerini canlı tutmak amacıyla kullandığı kavramdır. Ötekinin varlığıyla kendini tanımlayan metinler, iç ve dış düşmanları tanımlamakta, ülkenin karşılaştığı sorunların kökenini bu unsurlara bağlamaktadır²¹. Metinlerde sıklıkla ülke bütünlüğünü, toplumsal huzuru bozucu unsurlar aranmakta, iç ve dış düşman imgeleri kullanılmaktadır. Bu yolla da okuyucunun

²¹ Kitaplarda, biz ve onlar, dost ve düşman dikotomilerine sıklıkla rastlamaktayız. Ayrıca ötekileştirme ideolojik modunun, kitapların birçoğunda kullanıldığı görülmektedir.

milli birlik ve bütünlük konusunda sürekli uyanık olması gerektiği hissettirilmektedir.

15.Kitap, s:108; 110: “Bir devlet için asıl tehlike dışarıdan gelir. Her devletin düşmanları olabilir. Bu düşmanlar, zayıf bir anında devleti ele geçirmek isterler” (...) “İnsanlar gibi milletlerinde dost ve düşmanları vardır. Düşman, her zaman fırsat kollar”.

1.Kitap, s:29: “Önce, Müslüman olduğum için Allah’a hamd ederim de sonra vatanımızın ve dinimizin düşmanlarını zarara uğratmanı senden dilerim”.

7.Kitap, s:183: “Zira o, Sen ’in yolunda ve dininin zaferi için nasıl cihat ediyorsa, Sen de onu böylece koru, düşmanlarını kahret”.

Bütünlük teması altında oluşturulan toplumsal yapıda, oluşturulan birey tanımı, birey-devlet ilişkisi, bireyin hak ve sorumluluğu, söz konusu yapının devamına hizmet etmektedir. Siyasal iktidarın oluşturmaya çalıştığı yaşam dünyası, bu dünyayı bütünleyen kültürel bir dünya gerektirmektedir. Bu nedenle, bireysel veya toplumsal her unsur, yaşam dünyasında belirlenen kültürel kategoriler içine yerleştirilmektedir. Bu bağlamda itaat ve otorite düşüncesi, ifade edilen bu yaşam kodlarının başında gelmektedir.

Otorite, İtaat Ve Uyum Düşüncesi

Kitaplarda toplumsal itaat ve otoriteye uyum konusunda yapılan çağrılar önemli bir ağırlık noktasını oluşturmaktadır. Disiplinli, hiyerarşiye saygı duyan, elindekiyle yetinmeyi bilen, toplumsal otoritelere ve özellikle devlet otoritesine itaat eden birey tipinin aranıldığı söylemler, dönemin siyasal projesiyle uyumlu özellikler taşımaktadır. Siyasal iktidarın ideolojik söylemlerine dayanak oluşturan ve metinlerin genel çehresini belirleyen bu yönetim zihniyeti, dinsel öğretilerden alınmaktadır. Bu noktada dini metinler, iktidarın kullanacağı söylemlerin zeminini hazırlamaya dönüktür. Yani otoriteye itaat, boyun eğme, anne ve babadan başlamak üzere büyüklere karşı gösterilen saygı dini içerikte ele alınmaktadır. Tanrısal itaatten dünyevi itaate geçişi sağlayan metinler, kitaplarda işlenen konuların sıralanış biçimiyle sağlanmaktadır. Önce Tanrı ve dine karşı gösterilmesi beklenen itaat, kitapların ilerleyen bölümlerinde aile büyükleri, devlet ve toplum otoriteleri için de istenmektedir.

1.Kitap, s:140 : “Peygamberlere itaat eden, Allah’a itaat etmiş olur. Allah ve elçisi, bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. İnsanların saygı ve şerefının, itaat ve uyumunun kendinden maddeden değil, manen yüksek olanlar için gösterilmesi, insan ruhunun gereklerindedir. Hayatta tam zevk ve mutluluk, ancak gelecek nesillerin şerefi, varlığı, mutluluğu için çalışmakla bulunabilir”.

3.Kitap, s:16: “... Anne ve babaya itaat ve saygı, Allah’a iman ve ibadetten sonra en önemli görevlerimizdendir. Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti”.

Boyun eğmenin, itaatın, kulluğun doğal olduğunun vurgulandığı ve bunların ibadetin bir parçasına dönüştürüldüğü metinler, otoriter bir dünya tasarımının oluşmasına yardımcı olmaktadır. İnsan doğasının bir parçasına dönüştürülen ve söylemlerde oldukça tabii karşılanan bu durum, siyasal iktidarın sahip olduğu düzen arzusunun bir sonucudur. İtaatin meşrulaştırılıp doğallaştırıldığı²² hatta dini perspektifle rasyonelleştirilmesi, okuyucunun dünya tasarımında bu unsurları gerçek, doğal ve sorunsuz olarak algılanmasına neden olmaktadır. Otoriteye itaatın, sadakatin, kulluk düşüncesinin doğuştan gelen niteliklere dönüştürülmesi ve dini açıdan olumlanması, İslami öğretinin ideolojik amaç uğruna araçsallaştırılmasını göstermektedir.

2.Kitap, s:4: “Yüce varlığa boyun eğme, tabii bir olaydır. Ancak, herkeste doğuştan var olan bu duygu, çevrenin yanılması ve bazı duygulara yenik düşülmesi ile zayıflayıp yok olabilir... Yüce Allah’a boyun eğip teslim olan Müslüman, hayatını garanti altına almış olur”.

İtaat ve Şükretmenin Tanrı 'dan Devlete Doğru Yön Değiştirmesi

Dini metinlerle hazırlanan ideolojik zemin, metinlerde daha sonra devlet otoritesini tesis etmeye yönelmektedir. Müslüman kullardan beklenen itaat anlayışı, metinlerde devlet otoritesinin yerleştirilmesi yönünde kullanılmakta, bu anlamda dini metinler ideolojik söylemlerin felsefi geri planını teşkil etmektedir. Çoğu noktada devlet otoritesinin gerçekleştirilmesi, kamu düzeninin sağlanması noktasında dini metinlere

²² Metinlerde itaatın doğal bir olgu olarak sunulması, otoriter bir dünya görüşünü beslemekte kullanılmaktadır. Doğallaştırma ideolojik modunun kullanılması yoluyla, itaat ve otorite düşüncesi okuyucu nezdinde normalleştirilmektedir.

referans yapılmakta, söylemlerin yaratmak istediği yaşam dünyasında, dini inançlar meşruluk sağlamaktadır. Devlete, devlet büyüklerine, kamu görevlilerine, yasalara itaat yönünde genişleyen söylemler, yurttaş davranışlarını dinselileştirmekte, aynı zamanda devlet otoritesine kutsallık atfetmektedir. Metinlerde devlet bütün oluşumların kaynağı olmakta ve kapsayıcı bir güç olarak sunulmaktadır. Devlet, bireylerin kendini onun aracılığıyla tanımladığı ve o büyük gücün kendini eritebildiği bir töze dönüştürülmektedir. Devlet karşısında bireylerin haklarından çok görev ve sorumluluklarının işlendiği söylemler, hakkın olabilmesinin koşulu olarak öncelikle görevlerin yerine getirilmesi gereğini işlemektedirler.

20. Kitap, s:52-53: “Devletin üstlendiği görevleri yerine getirebilmesi, kişilerin, devletin koyduğu kurallara saygılı olmalarına bağlıdır. Bu yüzden dinimizde “Ulül emre” yani devlet büyüklerine saygı emredilmektedir. Çünkü devlet otoritesinin devamı ve devletin kalıcılığı esastır”. Hz.Muhammed bu konuda şunları söylemektedir: : “Bana itaat eden, Allah’a itaat etmiş; bana asi olan da Allah’a asi olmuş olur. Emir’e (iş başındakilere) itaat eden, bana itaat etmiş; emir’e asi olan, bana da asi olmuş demektir”.

Söylemlerde toplumsal muhalefet, isyan, çatışma, gerginlik arzu edilmeyen unsurlar olarak ele alınmakta, bu davranışların önlenmesinde yine dinsel öğretilerden yararlanılmaktadır. Tanrı’ya karşı gelmenin, isyan etmenin dini açıdan yarattığı olumsuz tablo, devlete karşı gelenler için de sergilenmektedir. Yani devlete hizmet eden yöneticiler kutsal görevleri idame edenler olarak sunulmakta dolayısıyla, onlara karşı gelmek kutsala karşı gelmekle eş anlamlı tutulmaktadır. Örneğin devlete karşı gelenler anarşist, bölücü, terörist vb. sıfatlarla nitelendirilmektedir. Tanrısal hükümler temelde iktidarın inşa ettiği toplumsal düzeni korumayı hedefleyen söylemlere dönüştürülmektedir. Okuyucunun metinlerde karşılaştığı önemli noktalardan biri de, kitapların bütününde egemen olan bölünme korkusudur. Metinlerde okuyucuyu bu konuda dikkatli olmaya çağıran, her fırsatta uyanık olma noktasında uyarıcı söylemler, bölünmez bütünlük düşüncesini açık veya gizli biçimde vurgulamaktadır.

2.Kitap, s:143: “Müslümanlar geçimsizlik, haksızlık ve bölücülük yaparak toplumun mutluluğunu yok eden davranışlarda bulunmazlar”.

14.Kitap, s:92: “Devlete karşı gelen terörist ve yol kesiciler tarafından öldürülen, yangında veya boğularak yahut veba gibi salgın hastalık sonucunda ölen Müslümanlar da şehittir”.

5.Kitap, s:52 : “Vatanın bağımsızlığı ve bölünmez bütünlüğü ise her şeyden önce gelir. Her Türk, gerektiğinde vatani için canını bile vermeyi bir görev bilir”. 20.Kitap, s: 48-49: “... vatani savunmak ve vatanın bütünlüğünü korumak için savaşmak Allah’ın emridir. Bunun dindeki adı da cihattır... O halde vatanımızın bölünmesini önlemek hem dinî hem millî görevimizdir”.

Cemaatçi Yurttaşlık Söylemi

Otoriter bir zihniyetle oluşturulan yurttaşlık, itaatkâr ve cemaatçi bir biçim kazanmaktadır. Kitaplarda, yurttaşlık, modern tanımların gerektirdiği özgür, irade sahibi, karar alabilen kişilik özellikleri taşımaktan uzak, otorite altında itaat etmeye hazır bir kimlik olarak tanımlanmıştır. Otoriter milli kimlikle anılabilecek olan yurttaşlık, ataerkil zihniyetin ve merkezîyetçi siyasanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Otoritenin meşruluğu, kişinin yerine getirmek zorunda olduğu görevlerle sağlanmakta; bu görevlerin kaynağı aile, toplum, devlet ve nihayet din olmaktadır. Otoritenin kabulünü kolaylaştıran ilkelerin İslami öğretilere dayandırılmasında herhangi bir mahsur görülmemekte, uhrevi olan üzerinden dünyevi bir söylem üretimi söz konusu olmaktadır.

Yurttaşlık Görev ve Sorumlulukları

Dini değerlerle donatılan kulluk anlayışı, yurttaşı tanımlamada kullanılmaktadır. Vergi vermek, devlet büyüklerine itaat etmek, yasalara uymak, devlet malına zarar vermemek, tehlike anında vatan için ölümü göze almak vb. görevler, yurttaşlık görevleri olarak sıralanmaktadır. En büyük görevi vatan savunması olarak belirleyen söylem, savaşı kaçınılmaz olarak tarif etmekte, savaşın gerekçesini düşman imgesiyle meşrulaştırmaktadır.

14.Kitap, s:89-90: ...“Devletin kanun ve kurallarına uymak. Bu, devlet ve millet huzurunun temel şartıdır. “Vergi vermek, askerlik yapmak, seçimlere katılmak, temel eğitim görmek”. 12.Kitap, s: 26; 121: “Devlet malına, okul eşyasına zarar vermek zararlıdır (...) Milletın malı

“millî servet”tir. Bu nedenle millî servette herkesin hakkı vardır. Onu korumak herkesin görevidir”.

19.Kitap, s:85–86–97: “Askerlik vazifesi yurdumuza ve devletimize yaptığımız vazifelerin en şerefliyelerinden biridir”.

13.Kitap, s:130: “Bayrağımız korumak ve vatanımızın göklerinde dalgalandırmak, her Türk’ün kutsal görevidir.

Yurttaşların büyük toplumsal amaçlar için çalışması, “ben” duygusundan ziyade “biz” duygusunu benimsemesi, devletin mutluluğunu kendi mutluluklarına tercih etmesi gerektiği söylemlerin merkezine oturmaktadır. Bireyin devlet için var olduğu düşüncesi etrafında biçimlenen söylem, cemaat içinde benliğinden vazgeçen birey tipine işaret etmektedir.

6.Kitap, s:58, 93: “Her hak, mutlaka bir görev gerektirir. Görev yapılmadan, hak istenemez” (...) “Unutulmamalıdır ki, asıl görevimiz toplumumuzun gelecekteki yüksek menfaatlerini sağlamaya çalışmaktır”.

11.Kitap, s:42: “Şahsımız için değil, fakat mensup olduğumuz millet için el birliği ile çalışın. Çalışmanın en büyüğü budur”.

Kollektif değerleri bireysel değerlerin önünde tutan bu anlayış, cemaatçi yurttaşlığa vurgu yapmaktadır. En büyük mutluluk bireyin kendini daha yüce amaçlar uğruna feda etmesi ile gerçekleşmektedir. Bu anlayış, bireyin daha üst amaç ve idealler uğruna, bireysel taleplerinden feragat etmesinin beklendiği otoriter kimlik ve merkezîyetçiliğin vuku bulduğu yurttaşlık anlayışına örnek teşkil etmektedir. Bireyin manen kendinden üstün olduğuna inandığı değerler içinde kendini erittiği bu durum, *ben* duygusundan ziyade *biz* duygusunun, *birey* düşüncesi yerine *devlet* düşüncesinin merkezi önem kazanmasıyla sonuçlanmaktadır. Nuri Bilgin’e göre, kollektif kimlikler milliyetçi akımlarda total bir kimlik olarak sunulur ve üyelerin bunun dışına çıkmasına izin verilmez. Birinci çoğul kişi zamiri dışında konuşma hakkı kaybedilir. Biz önem kazanır. Bireylik yitimi oluşur. Bilgin, bu düşüncede demokrasinin ne olanaklı ne de gerekli görüldüğünü belirtir. Kollektif olan kutsandır, bireysel olan kutsiyetten arındırılır²³.

Birçok noktada olduğu gibi zihniyet kalıplarının da dini atıflarla oluşturulduğu söylemler, yaşam dünyasını dini anlayış içinden hareket ederek şekillendirmektedir. Moral alan bu esaslara uygun bir formata

²³ Bkz. Nuri Bilgin, *Kollektif Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999: 70.

dönüştürülmekte, iyi insanın iyi bir Müslüman olmakla gerçekleştiği, fikri kabul edilmektedir. Ahlâk kuralları dinin içinden hareketle ele alınmakta, moral alan inançla bütünleşmektedir. Dinin iyi bir insan için iyi bir moral kaynağı sunduğunu ifade eden metinler, Ahlâklı davranışları Tanrısal gereklere bağlamaktadır.

19.Kitap, s:67: “Din ve ahlâk bütünleşmesi, önemini sadece kişisel planda değil, toplumsal planda huzur ve mutluluğun sağlanmasında da gösterir”. 1.Kitap, s:127: “Dindar bir kimse Ahlâksız olamaz.” sözünü açıklayınız.

16.Kitap, s:47: “İyi olanlar, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere inanan, O’nun sevgisiyle yakınlarla, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve boyunduruk altında bulunan (köle ve esirlere) mal veren, namaz kılan, zekât veren, anlaşma yaptıklarında anlaşmalarını yerine getirenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte doğru olanlar onlardır; sakınanlar, onlardır. Onlar, Allah’a ahiret gününe inanır, kötülüklerden men eder, iyiliklere koşarlar (Al-i İmran S.). Yüce Rabbimiz iyiliklerde yardımlaşmayı ve yarışmayı bizlere emretmektedir... Bu durum hem Allah’ın rızasını hem de Cenneti kazanmak için bir yarışmadır. (...) Hayırlı işlerde birbirinizle yarışınız. Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik (ve dindarlık değildir). Cehennemde cezasını verir ahirette ise, en güzel biçimde ödüllendiriliriz. Yüce Allah’ın güzelliklerle dolu cennetine gireriz”.

Türk Milliyetçiliğinin Tezahürü Olarak Türk Müslümanlığı Söylemi

Çalışmamızın ikinci temasını oluşturan, *Türk milliyetçiliğinin tezahürü olarak Türk Müslümanlığı*’nda ele aldığımız konuların başında Türk kimliği gelmektedir. İfade edilmesi gereken ilk nokta, söylemlerin kuruluşunda muhafazakâr ve milliyetçi tonlar ağırlık kazanmış olmasıdır. Bu paralelde oluşturulan Türk kimliği, birçok olumlu vasfın bir arada bulunduğu, milliyetçi ve mukaddesatçı özelliklerin taşıyıcılığını yapmaktadır. Türk kimliğini tanıtan özelliklerin başında, doğruluk, mütevazilik, bağımsızlık, vatanseverlik ve millet sevgisi gelmektedir. Ahlâk vurgusu da bu kimliğin önemli bir yanına oluşturmaktadır. Metinlerde cümle kuruluşları bazen I.tekil kişi, bazen I.çoğul kişi ile yapılmaktadır. Bazen aktif fiiller bazen de pasif fiiller kullanılmaktadır.

“Türkler, dünyanın en misafirperver insanları olarak tanınmıştır” cümlesinde kullanılan ifadesindeki –tır eki ile ifade yazarın kişisel düşüncesi olmaktan çıkarılmakta ve genel bir kabule dönüştürülmektedir.

1.Kitap, s:78: “Türkler debdebe, gösteriş, servete düşkünlük gibi şeylere değer vermezler; başarılarla övünme, böbürlenme, yalancılık gibi davranışlardan uzak dururlar; doğruluk ve sözünde durmaya büyük önem verirler; ‘söz namustur’ ilkesine titizlikle uyarlar. Savaşta esir düşmekten ve kadınların düşman eline geçmesinden büyük utanç duyarlar. Vatanı, milleti, bayrağı sever, esirlere şefkatle davranır”.

5.Kitap, s:78: “Türkler, dünyanın en misafirperver insanları olarak tanınmıştır”.

19.Kitap, s78: : “Ulusumuzun temiz karakteri, sınırsız yeteneklerle doludur.”

14.Kitap, s:84;88: “Biz, tarihin en eski toplumlarından olan Türk milletiyiz. Biz Türkiye’de yaşayan Türk milletiyiz. Türk milleti olarak hepimizin ortak bir kültürü, tarihi, dili, dini, gelenek ve görenekleri vardır”.

4.Kitap, s:94: “Müslüman Türkler her gittikleri yere hak ve adaleti götürmüşler ve hiç kimseye zulmetmemişlerdir”.

Metinlere damgasını vuran özellik, Türklerin geçmişten günümüze kadar sürdürdüğü savaşçı karakteridir. Söylemlerde savaşçı kimliğin kahramanlıkla bütünleştirilmesi yoluyla elde edilen olumlu nitelik, bu özellikleri savaş meydanları dışına taşırmakta, savaşta olduğu kadar barışta da sürdürülmektedir. Barış ve adaletin savunuculuğunu yapan Türk kimliği, metinlerde ortak ve milli bir eksen temsil etmektedir. Millileşmenin üzerinde duran ve kimliği bu unsur altında eriten söylem, bu güne olduğu kadar geçmişe de milli bir yolculuk yapmaktadır. Söylemlerin düzenlenmesinde kullanılan ön ekler, birlik duygusunu güçlendiren, ortak kimliğe çağrıda bulunan, okuyucu ile yazarı metinde aynı kimliğin üyelerine dönüştürmektedir. En köklü, en güzel vatan vb. –en ön eki ile başlayan ifadeler, söylemin iddia ettiği düşüncenin güçlendirilmesinde kullanılmaktadır. Özellikle milli kültürün anlatımında ve kollektif kimliğin oluşturulmasında, sürekli olarak *biz Türkler* şeklinde başlayan cümlelere rastlanmaktadır.

19.Kitap, s:90: “Asker Millet, olarak bilinen Türk milleti de vatanını korumak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış, gerektiğinde

canını bile feda etmiştir”. 5.Kitap, s: 65: “Biz, kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanan bir milletin evlatlarıyız”. 20.Kitap, s: 50: “Türk milletinin millî ahlâkı, uzun ve şanlı tarihinden süzülerek gelmiştir”. 14.Kitap, s:183: “Böylece, en köklü bir millet ve en güzel bir vatanda yaşamaktadır”.

Muhafazakâr düşüncenin yönlendirdiği milli değerlerin korunması düşüncesi, söylemde birçok sahaya nüfuz etmektedir. Öncelikli olarak, tarihsel bir geçmiş kazandırılan ve korunması gereken değer olarak Türk kimliğini öne süren söylemler, tanımladığı bu değeri oldukça önemsemektedir. Türk kimliğini sadece muhafaza etmekle kalmayan, aynı zamanda onu millileştiren söylem, bu düşünceye tarihte varolma mücadelesi açısından anlam yüklemektedir. Milli kimlik bağımsızlıkla eş anlamlı tutulmakta, birçok kültürün ve halkın tarih sahnesinden çekilmesinin veya sömürge olarak başka milletlerin esareti altına girmesinin nedenleri arasında, o kültürlerin millileşmeyi başaramaması olarak gösteren söylem, bu konuda uyarıcı olmakta, hangi şartlarda olursa olsun milli kimliklerin korunması gerektiğini dile getirmektedir. Çünkü metinler bağımsız kalmanın sırrını burada aramakta, öz değer olarak Türklerde var olan bu özelliği sahiplenmektedir.

3.Kitap, s:87: “Tarihte büyük medeniyetler ve büyük devletler kurmuş bir milletiz. Büyüklük çok yönlü bir güçtür. Eğer büyükseniz, her alanda büyüklüğünüzü göstermek zorundasınız. Bizim, dünya çağında devlet ve siyaset adamlarımızın yanında çok değişik alanlarda eşsiz mücadeleler vermiş kahramanlarımız vardır”.

1.Kitap, s:139: “Bizim milletimiz ve hükümetimiz adalet fikri ve anlayışı konusunda hiçbir medeni millettten aşağı değildir. Belki tarih bu konuda yüksek olduğumuza tanıklık eder”.

Söylemlere yön veren diğer bir vurgu da devamlılık düşüncesidir. Tarihsel olarak devam etmiş milletler arasında en köklü millet olarak Türkleri gösteren söylemler, bu düşünceyi destekleyen niteliği devlet kurma özelliğinde aramaktadır. Türklerin devlet kurma geleneğini öne çıkaran metinler, kurdukları devlet sayılarını olduğundan fazla göstermekten çekinmemektedir. Yalnız, ne var ki söylemleri sadece devleti kurma yönüyle güçlü tutan metinler, devletlerin yıkılması ve bunların getirdiği başarısızlık düşüncelerine değinmemektedir. Böylece

söylemlerin, sadece başarı vurgusuna değinilerek oluşturulduğunu görmekteyiz. Söylemlerde devlet kurmanın yanı sıra, medeniyet kurmak da bir milleti saygıdeğer ve başarılı kılmaktadır. Bu noktada Türkler, dünya medeniyetine en üst düzeyde katkılar yapan millet olarak söylemlere dahil edilmektedir.

6.Kitap, s:88: Türkler, “ruh hastaları için özel hastaneler yaptırmışlar ve müzikle tedavi yoluna gitmişlerdir. Bugünkü tıbbın kabul ettiği bu iyileştirme usulünün Türkler tarafından bulunuşu; Türkün şefkatini, zekâsını, tıp ilmindeki gelişmeleri gösterir”.

Bilim sahasında yaptığı buluşlarla medeniyet tarihinde önemli roller oynayan Türkler, bu faaliyetleri milli geleneğin bir parçasına dönüştürmektedir. Metinlerde bu durum, özellikle gerilim halinde olduğu izlenimini aldığımız Batı’yla mücadelede, Batı’ya karşı savunma stratejilerinin bir parçasını teşkil etmektedir. Çoğu zaman savaşçı kimliği öne çıkarılan Türk kimliğinin bilimsel başarılarının abartılı biçimde verilmesiyle oluşturulan metinler, bu iddiaları Batılı düşünürlerin Türkler hakkında söyledikleri sözlerle kanıtlamaya çalışmakta, Türklerin bu yönünün Batılının kendi ağzından söylenmesi yoluyla, okuyucuya kanıtlarının güçlü olduğu izlenimi vermektedir. Metinlerde göze batan diğer nokta, bilimsel açıdan ilerleme düşüncesinin, Cumhuriyetin kazanımlarıyla bütünleştirilmesidir. Bu sayede de hem çağdaşlık yolunda Cumhuriyetin erdemi hatırlatılmakta, hem de resmi ideolojiye cumhuriyetin sahiplenildiği mesajı gönderilerek, modernleşme başarısının alkışlandığı düşüncesi verilmeye çalışılmaktadır. Türk kimliğine kazandırılan olumlu nitelikleri tarih sahnesine de gönderen metinler, kimliğe tarihsel bir özellik atfederek öz nitelikleri kalıtsallaştırmaktadır. Tarihi olumlu bir geçmişe büründüren anlatımlar, olayları Türkler açısından pozitif bir uygulamaya dönüştürmektedir. Fetihlerin dünya tarihinde yarattığı olumlu etkiler dile getirilmekte, fethedilen topraklardaki halkların memnuniyeti ifade edilerek meşruiyet yaratılmaktadır.

2.Kitap, s:92: “Fatih’in İstanbul’u almasından yarım asır sonra, Bourbon başkumandanının çeteleri, Roma’ya hücum ederek ele geçirmişlerdir. Bu barbarlar esirlerin tırnaklarını sökmüş, ağızlarına erimiş kurşun dökmüşlerdir”.

1.Kitap, s:92: “Fatih bir millet olan Türkler, idareleri altındaki çeşitli milletleri Türkleştirmeye çalışmamış, onların din ve adetlerine saygı göstermişlerdir. Romanya için, Rus veya Avusturya idaresi yerine Türk idaresi altında yaşamak bir talih eseri olmuştur. Zira, aksi taktirde bugün Romen milleti diye bir millet olmayacaktı”.

İslamiyet'in Son Ve En Mükemmel Din Olduğu Vurgusu, Türklüğün Yüceliği Ve İslam'la Tarihi Buluşma Söylemi

Türlere üstün vasıflar atfeden söylemler, aynı şekilde İslam için de benzer bir uygulama davranış sergilemektedir. İslam'ın özellikle son din olma niteliği bir üstünlük göstergesi olarak kodlanmaktadır. Bu kurgunun altında yatan düşünce, diğer semavi dinlerin yıpranması ve bozulması sonucu İslam'ın gönderilmesi, bu nedenle de son din olma düşüncesini olmaktadır. İslam dininden sonra başka bir tektanrılı dinin gelmeyişi de, Tanrı'nın son din olarak İslam'da karar kıldığı fikrini beslemektedir. İslam'a atfen kullanılan son ve mükemmel din vurgusu, aynı zamanda İslam'a en çağdaş din olma özelliği kazandırmaktadır.

10.Kitap, s:15: “Müslümanlık kendisinden önce gelen ilâhî dinlerin tamamlayıcısı olarak gönderilmiştir”. 12.Kitap, s: 18: “Kur'anı Kerim, bir harfi değiştirilmeden bize kadar ulaştı. Bugünden sonra da değişmeyecektir. Çünkü onu Allah korumaktadır”.

11.Kitap, s:10: “Yahudilik ve Hıristiyanlık değişikliğe uğramıştır. İslam ise, değişmeden devam eden tek dindir”. 2.Kitap, s: 5: “Ne var ki, geçmişteki dinler zamanla bozulup değiştirildikleri için, Allah'ın gönderdiği din olma özelliğini kaybetmişlerdir, hem Allah ile kul ve hem de kullar ile diğer varlıklar arası ilişkilerin yanlış düzenlenmesine yol açmışlardır”.

Ayrıca Türklerin diğer dinleri değil de İslam'ı kabul etmesinin tesadüfi olmadığı ifade edilen söylemler, Türklerin İslam'a yönelmesinde onun çağdaşlık niteliğinin etkili olduğunu belirtmektedir. Metinlerde İslam en ileri ve gelişmiş bir din olarak sunulmakta, medeniyet yaratma ve dünya kültürüne yaptığı katkıların anlatımı ile bu düşünce pekiştirilmektedir.

10.Kitap, s:16: “İslâmiyetin emir ve yasaklarında, akla aykırılık yoktur”. 12.Kitap, s:6: “İslâm dininin bütün esasları, akla ve bilimsel

gerçeklere uygundur. Bu yüzden İslâm dini her çağda gerçekliğini koruyup, toplumlara huzur sağlamıştır”.

1.Kitap, s:47: “İslam, insanların yaratıldıkları özellikleri muhafaza edebilmek ve geliştirebilmek için insanlara düşünce ve vicdan özgürlüğü vermiştir. Bu tabii hakların korunması konusunda İslam, her türlü tedbiri almıştır. İslamiyet’in dışında hiçbir sistem ve din, insanlara bu konuda tam bir hürriyet tanımamıştır. Hatta her fırsatta bu özgürlükleri sınırlandırmak için çaba sarf etmişlerdir”.

2. kitap, s:20: “İnsan hakları konusu da İslam içine alınmaktadır. Bu hakların bir kısmı yaratılıştan gelmektedir. Hayat hakkı, hür olma hakkı bunlardandır. Sonradan edinilen haklara ise iş sahibi olma, mülk edinme hakkı verilebilir. Ancak bu haklar yaşama hakkı ile doğrudan doğruya ilişkilidir”.

Söylemlerin İslam dinini yüceltmesinin ardında, İslam’ın Türklerin yaşam tarzına uygun bir din olması, bu nedenle Türkler tarafından gönüllü olarak kabul edilmesi, Türklerin temel değerlerine katkıda bulunması ve Türkleri tamamlayan öğeler barındırması düşüncesi yatmaktadır. İslam’ın Türk medeniyetini daha üst noktalara taşıması, Türk milli birliğini sağlamlaştırması, İslam’ın kültürel zenginliğe sahip olması fikrinin işlendiği metinler, Türk-İslam bütünleşmesinin zeminini hazırlamaya yönelmektedir. Birlik ve bütünlüğün dinsel bir formda inşa edildiği söylem, İslam’ın iktidar tarafından araçsallaştırıldığına iyi bir örnektir.

1.Kitap, s:79, 85 : “Allah’ın insanlar için seçtiği son din olan İslamiyet’e hizmet etmek, bir insan için en büyük şereftir. İşte Türk milleti bu şerefi hak etmiş ve insanlık tarihinde şerefli yerini almıştır. İslam Medeniyetine hizmeti olan meşhur kişilerin yarısı değilse bile üçte birinin Türk oldukları, soyları ve doğum yerleri ile bellidir. Türkler arasından öyle büyük ilim adamları yetişmiştir mi, onların isimlerini medeniyet tarihinden çıkaracak olursak, yerlerini aynı şekilde dolduracak başka isimler bulamayız. Miladın onuncu yüzyılda şereflenen Türk milleti, bu tarihten sonra İslamiyet’in ve insanlığın hizmetinde olmak bahtiyarlığına erişmiştir. İslam Medeniyetine hizmet etmiş Türk bilginlerinin isimlerini ve eserlerini sıralamak ciltleri doldurur”... “Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra bu güzel meziyetlerine İslam’ın güzelliklerini de eklemişler, gelenek ve adetlerini onun potasında eriterek İslam’a bağdaşmayan

unsurları ayıklamışlardır. Bin yılı aşkın bir süredir, örf ve adetlerimiz et
turnak misali İslam'la bütünleşmiş, onun kontrolünde gelişmiştir...
Türkler'in milli Ahlâkının çok derin milli ve dini temelleri vardır”.

4.Kitap, s:92: “Türkler ırz ve namuslarına çok düşkün, ruh ve
beden temizliğine önem veren dürüst insanlardı. Bunlar ise İslamiyet'in
özünde vardı”. 18.Kitap, s:71: “Tarih içerisinde kurulan tüm Türk
devletleri İslâmiyet'ten aldıkları ilhamla, düşünce hürriyetine sahip
çıkılmışlardır”. 11.Kitap, s:43: “Türkler, esasları Kur'an-ı Kerim'de çok
açık şekilde anlatılan dürüstlük, namusluluk, doğruluk konusunda
övülmeye lâyıktır”. 6.Kitap, s:86: “En önemlisi de, askerliği seven,
“alplik” (kahramanlık) anlayışı taşıyan Türklere, İslamiyet'in Allah ve
vatan için savaşma, şehit ve gazi olma anlayışı çok çekici gelmiştir”.

Türk-İslam Bütünleşmesi

Türklerin ve İslam'ın birbirini tamamlayan iki öge olduğu
düşüncesi, söylemlerde Türk-İslam sentezi adı altında tarihi bir
birlikteliğe dönüştürülmektedir. Bu birleşmenin her iki tarafa yaptığı
olumlu etkiler, tarihsel örneklere başvurularak anlatılmaktadır. İslam'ın
Türkler için bulunmaz bir din olduğu, Türklerin mükemmel özelliklerine
yenilerini eklediği, Türklerin köklü milli Ahlâkını daha da güzelleştirdiği,
Türk kültürünü daha üstün bir kültür yaptığı vurgusu söylemlerin bu
konudaki ana eksenini oluşturmaktadır. İslam'ın Türklere yaptığı
katkıların yanında, Türklerin de İslam'a yaptığı katkı ve hizmetlerin ele
alındığı metinlerde, Türklerin İslam'ın koruyucusu ve ilerleticisi olduğu,
onu kanatları altına aldığı düşüncesi işlenmektedir. Metinlerde Türk-
İslam düşüncesi, *birleştirme* ideolojik stratejisi kullanılarak ortak bir
söyleme dönüştürülmekte, okuyucu bu ortak algı etrafında düşünmeye
davet edilmektedir. İslam'ın ve Türk kimliğinin ortak bir zeminde
buluştuğu dünya algısı, okuyucuya bu ikilinin ayrılma bir birlikteliğe
sahip olduğu düşüncesini vermektedir. Bu yolla söylemde hem Türk
kimliğine dini bir temel ve kutsallık kazandırılmakta, hem de İslam'ın
Türkler sayesinde gerçek kimliğini bulduğu düşüncesi verilmektedir. Bu
konuda göze çarpan nokta, İslam'ın en çağdaş biçimiyle Türkler
tarafından yaşandığı, Türklerin İslam dininin lideri olduğu yönündeki
söylemlerin güç kazanmasıdır.

5.Kitap, s:91-93; 112: “Türkler, doğru bildikleri yolda savaşmayı
severlerdi. Cesaretleri ile tanınmışlardı. Müslüman olunca, Allah

yolunda, Allah'ın adını yüceltmek için savaşmaya başladılar. Böylece, uğrunda savaşılacak en yüce değerleri öğrenip benimsediler"... "İslam dininin yayılmasında bayraktarlık yapan Türklerin dikkate değer bir özelliği daha vardır. Onlar, Müslüman olan bütün insanları kardeş kabul etmişlerdir... İslam dininin yayılmasından telaşa kapılan Hıristiyan dünyası karşısında Müslümanların koruyucucu Türkler olmuştur"...“Ezan, Kur'an'ı Türklerden başka hiçbir Müslüman millet bu kadar güzel okuyamaz”.

4.Kitap, s:93: “Bunlar (Türkler), hem İslamiyet'in yayılmasına çalıştılar, hem de İslamiyet'in inancına ters düşen sapık mezheplerle mücadele ettiler”. 18.Kitap, s:72: “Düşünce ve kanaat özgürlüğüne verilen önem, Türk-İslâm geleneğinin değişmez bir özelliği olmuştur”. 19.Kitap, s:90: “Türk-İslâm tarihinde de savaşların hep barış ve huzuru sağlamak için yapıldığını görüyoruz”.

Türklerin İslam'ı modern bir görünüme soktuğu söyleminin ardında, İslam'ın dogmatik olarak algılanmasına yol açan diğer İslam ülkelerinin tutumlarını eleştirmek, aynı zamanda cumhuriyetin toplumsal alanda yaptığı değişimlerin önemini vurgulamak yatmaktadır. Özellikle İslam'ın çağdaş yorumu, laiklik düşüncesinin kazanımları olarak sunulmakta, bu düşünce cumhuriyet projesiyle eklemlenmektedir. Bu sayede de siyasal iktidar, dini ideolojik bir söyleme büründürmektedir. İslam'ı milli kollektivite bağlarını güçlendiren bir malzeme olarak sunan metinler, güçlü aidiyet duyguları içinde, İslam'ı toplumun mayasına dönüştürmektedir. Diğer bir nokta da, İslami bir dünya içinde kendine yer bulan Türklerin, milli değerlerinin yanında ümmet fikrine yakınlaştığını gösteren söylemlere rastlanmasıdır. Kollektiviteyi cemaat ekseninde anlamlandıran söylemler, müslümanları din kardeşleri olarak sunmakta, Türklerin müslüman olması nedeniyle İslam dünyasına yakınlaşmasını önermektedir. Ümmet düşüncesi yoluyla Araplarla yeniden bir ilişki kurma peşine düşen söylemler, cumhuriyetle birlikte aforoz edilen bu kültürlere sempati beslemektedir. Din aracılığıyla kurulan bu bağ, Türklerin Batı doğrultusunda çizmiş olduğu güzergâhta bir değişikliği ifade etmektedir.

16.Kitap, s:118: “Müslüman olduktan sonra ırk ve rengin bir önemi yok. Hepsi kardeştir”. 6.Kitap, s:16: “Dinimizde kan kardeşliği yanında, bir de din kardeşliği vardır. Allah Teâlâ, Müslümanların birbirlerinin

kardeşleri olduğunu ve onların karşılıklı yardım ve iyilik yapmakla görevli bulduklarını bildirmişti". 9.Kitap, s:16: " Bütün Müslümanlar din kardeşleridirler".

1.Kitap, s:50: "İslam, insanoğlunu sınıflara ayırmıyor (...) İslamiyet'in her emir ve yasası, insanlığın bir kısmına göre farklı bir kısmına göre ise daha farklı esasları kapsamaz. O, her hususta belli bir grup veya sınıfı esas alarak yola çıkmamıştır... İslamiyet, doğuşundan bu yana düşünce ve uygulama planında, ortaya gelen üstünlük fikrini ve bu fikre dayanan sınıf ve ırk ayrımını tümüyle reddetmiş ve insanlığa en büyük rahmet vesilesi olmuştur".

Terakkicilik, Seküler Topluma Geçiş

Rasyonalite vurgusu: Din ve Akıl Bağlantısı

Dinin iktidar söylemlerine uygun bir biçim aldığı, özellikle Cumhuriyet döneminde modernleşmenin sayılıklarını gerçekleştirmeye dönük çabalara dinin de eklendiği görülmektedir. Söylemlerin, modern yaşamın gereklerine yanıt verecek biçimde, akıl, bilim, ilerleme, pozitif dünya anlayışı paralelinde dini yeniden biçimlendirdiği görülmektedir. Özellikle İslam'ın çağdaş değerlere sahip çıktığı düşüncesiyle beslenen metinler, dinin yeni bir okumasını sunmaktadır. Böylece hem din modern cumhuriyetin temel ilkeleri etrafında yeni bir çehre kazanmakta, hem de siyasal iktidar cumhuriyet ideolojisini dini metinlere başvurarak meşrulaştırıp, tanıtmaktadır. Bu noktada karşılıklı bir kullanım sözcüğü olmaktadır.

6.kitap, s:105: "Atatürk, İslam dinine daha çok akıl ve ilim açısından yaklaşır". 1.Kitap, s:43: "Atatürk, İslam dininin bu yönüne işaretle şöyle der: 'Bizim dinimiz en makul ve en tabii dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki, son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uygun düşmesi gerekir. Bizim dinimiz buna tamamen uygun düşer".

2.Kitap, s:110: "Çağımız ilim, irfan çağıdır. Birçok düşünürün göre, 'sanayi toplumu' yerini 'bilgi toplumu'na bırakmaktadır". 13.Kitap, s:82: "Bizler Müslüman çocuklarıyız. Dinimizin emirlerine uymalıyız. Teknolojide ilerlemek, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için çok çalışmalıyız".

11.Kitap, s:38: "Dinin ve aklın kabul etmediği, bilimin reddettiği yanlış bilgi ve batıl inançlar manevî hayatımızı kirletirler". 2.Kitap, s:

110: “Dinimiz, günümüz toplumlarının, önemini çok iyi kavradığı cehalete karşı savaşı, asırlar önce başlatmıştır”.

Bu bağlamda İslam’ın çağdaş bir din olduğu düşüncesi metinlerin genel eğilimini oluşturmaktadır. İslam’ın boş inanç ve hurafelere prim vermeyen, dünyayı akıl çerçevesinde yorumlayan, toplumsal sorunlara çağdaş çözümler getirebilme becerisine sahip bir din olarak değerlendirilmesi, dinin Cumhuriyet projesinin çizdiği dünyevi tabloya uydurulma girişiminin bir sonucu olmaktadır.

3.Kitap, s:59: “Bilhassa büyük şehirlerimizde bazı kabirlerin ve türbelerin istek kapısı gibi görüldüğüne şahit oluyoruz. Oralarda dilek tutmak, mum yakmak, bez bağlamak gibi batıl inançlarla, kabirde yatan kişilerden yardım istemek İslam’a uygun değildir. Mezar taşlarına ve türbelere bez bağlamak, mum yakmak hem Peygamberimiz (s.a.v.)’in yasakladığı bir davranış hem de mezarda yatanlara bir saygısızlıktır”.

19.Kitap, s:77–80: “Toplumsal yaşam akıl ve mantıktan yoksun, işe yaramaz, zararlı birtakım inanış ve geleneklerle dolu olursa kötürümleşir, işleyemez duruma gelir. Taassup cahillige dayanır. Bundan dolayı taassubu olan cahildir. İlim mutlaka cahilliği yener. O halde aydınlatmak lazımdır (...) Bilim ve tekniği, puta tapanların ülkelerinde bile aratır; Çin’de bile aratır (...) Dünyada her şeyi için, maddiyat için, maneviyat için, başarı için, en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delâlettir”. 11.Kitap, s:38: “Dinin ve aklın kabul etmediği, bilimin reddettiği yanlış bilgi ve batıl inançlar manevî hayatımızı kirletirler”.

İslam’ın cehalete karşı verdiği mücadelenin tarihsel seyrine değinen metinler, bu yolla İslam’ın dogmatizm ve bilgisizlikle bağdaşmayan çağdaş yönünü vurgulamaktadır. İslam’ın bir akıl dini olduğu yolunda üretilen söylemler, doğasında barındırdığı bu özelliği nedeniyle günümüze kadar varlığını koruduğunu ifade etmektedir. Söylemler İslam’ın son din olma özelliğini, onun çağdaşlığıyla açıklamakta, bu mantığı oluştururken pozitivizmin toplumları açıklarken kullandığı yasa anlayışından faydalanmaktadır. Buna göre İslam en gelişmiş ve en mükemmel dindir, çünkü en son dindir. İslam’ın bilimsel düşüncüyü değerli bulduğu, bilimsel çalışmaların verilerinden yararlandığı, geçmişte de İslam bilginlerinin bu alanda büyük başarı gösterdiği yönünde kurgulara öncelik veren söylemler, cumhuriyet

ideolojisiyle bu kanalla bir bağ kurmaktadır. Seküler bir toplum projesinin hedeflendiği, dinin özellikle bu hedefin gerçekleşmesine yardımcı olacak söylemler ürettiği gözlenmektedir.

8.Kitap, s:14;23: “ İslam dini akla ve ilme önem verir, çalışmayı, öğrenmeyi ibadet sayar. Güzel Ahlâkı teşvik eder, kul hakkına önem verir (...) Bu inancı, en akli delillerle anlatan ve gerçekleştiren din ise, son din İslamiyet’tir”.

1Kitap, s:60: “Toplumsal davranışların açıklanmasında sosyoloji ilminin gerekliliği açık bir hakikattir. Namaz vakitlerinin, Ramazan ayının başlangıç ve bitiminin, Kurban Bayramı günlerinin, yön tayininin v.b. konuların tespiti için astronomi ve coğrafya ilmine ihtiyaç vardır”.

Pozitivizm

Pozitivizm temasında da Türkiye Cumhuriyeti’nin, toplumsal yapıyı modern değerler eşliğinde yeniden yapılandırmasıyla başlayan süreci ve bu süreçte pozitif dünya algısının oluşturulmasında, pozitivizmin bir dünya görüşü olarak yerleştirilmesinin yanı sıra toplumsal ideoloji olarak sosyal politikalara dönüştürülmesinde, dini metinlerin önemli bir misyon yüklendiğini görmekteyiz. Cumhuriyetin pozitivist dünya kurma, toplumu bu açıyla yeniden tesis etme düşüncesi etrafında, dini de toplumsal ve dünyevi bir içeriğe kavuşturma çabaları, dine pozitivist bir karakter yüklemeye sonuçlanmaktadır. Rasyonel davranmanın, dünyayı bilimsel ölçütlere başvurarak anlamlandırmayı amaç edinen söylemler, İslam’ın bir akıl ve bilim dini olduğunu savunmaktadır. Özellikle bilimin İslam dini içinde vazgeçilmez bir konumu olduğuna değinen metinler, İslami bilginlerin bu konudaki başarılarını sıralamaktadır.

1.Kitap, s:63: “Sevgili peygamberimiz; ‘İlim öğrenmenin her Müslüman erkek ve kadına farz olduğunu’ emretmiştir. Bir başka hadislerinde ise; ‘İlim (ve hikmet), Müslümanın kıymetli bir yitiğidir, nerede bulursa onu almaya herkesten ziyade o, hak sahibidir’ (...) Bilimin dini ve milliyeti yoktur. Kâğıdın Çinli’nin, sıfırın Müslümanların olmasını düşünmek akıllı bir davranış değildir. Peygamber Efendimiz ‘ilim Müslümanın kaybolmuş malıdır, onu nerede bulursa alır’ buyurmuşlardır. ‘Pozitif bilimlerde başarılı olmanın yolu, gözlem ve deneye dayanan araştırmalardan geçer’. 12.Kitap, s:6: “İslâm’ın emrettiği ibadetler, birey ve toplum açısından çok yararlıdır”.

2.Kitap, s:32: “İnsan namaz kılmak suretiyle kötü düşünce ve davranışlardan korunarak Ahlâki olgunluğa kavuşur. Böylece, insanlar arasında güven, mutluluk ve barış ortamı geliştirir. Namaz, insanı maddi ve manevi bakımdan temizler ve olgunlaştırır, sağlıklı ve mutlu kılar. Namaz, insanı disiplinli, planlı yaşama alıştıırır”

Söylemlerin, dini, bireysel ve toplumsal ihtiyaçların sonucu olarak, sosyo-ekonomik koşullar içinde tanımlaması da pozitivist dünya görüşüyle paralellik göstermektedir. Bunun sonucu olarak dini metinler teknolojik gelişmeleri olumluyan, bu gelişmeleri yeniliğin göstergeleri olarak sayan, insan yaşamına fayda getiren etkinlikler olarak sunan metinler, ilerlemeci ve pozitif bir toplum tasarısını örneklendirmektedir.

2.Kitap, s:110: “Çağımız ilim, irfan çağıdır. Birçok düşünüre göre, ‘sanayi toplumu’ yerini ‘bilgi toplumu’na bırakmaktadır”. 13.Kitap, s: 82: “Bizler Müslüman çocuklarıyız. Dinimizin emirlerine uymalıyız. Teknolojide ilerlemek, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için çok çalışmalıyız”.

12.Kitap, s:74: “Uzun ve sıcak yaz günlerinde sabırla iftara kadar beklemek, ancak iradenin terbiye ve disiplin altına alınmasıyla mümkündür”. 11.Kitap, s:26; 53; 72: “Oruç, yardımlaşma duygusunu geliştirir (...) Namaz bize, zamanı iyi kullanma, disiplinli ve plânlı yaşama alışkanlığı kazandırır (...) Zekât birikim sayesinde bazı fakirler iş sahibi olabilir, böylece topluma üretici olarak katkıda bulunma şansını elde ederler”. 10.Kitap, s:95; 102: : “Oruç sayesinde, yememizi ve içmemizi bir disiplin altına almış oluruz. “Zekât, toplumsal refahın artmasına katkıda bulunur. Böylece zekât, toplumsal dayanışmanın temeli olmuştur”. 9.Kitap, s:80: Zekât “Toplumsal sefaletleri ve ekonomik felâketleri önler”.

Dini Metinlerin Liberal Dünya Görüşleri Yönünde Dünyevileşmesi

Metinlerin gündelik hayata ilişkin mesajlar içermesi, ibadetleri bu dünyaya yönelik olarak şekillendirmesi yani dinin dünyevi okumasının yapılması, çalışmayı, üretmeyi, topluma faydalı olmayı öğütlemesi ve bunları kutsal sayması dinsel olanın uhrevi anlam dünyasının, dünyevi yaşam dünyasına doğru evrildiğini göstermektedir. Bu anlamda modern yaşamın ihtiyaç duyduğu kültürel kodlar dini metinler tarafından yeniden üretilmektedir. Çağın sosyo-ekonomik koşullarının gerektirdiği yaşam modelini oluşturan siyasal iktidar, toplumsal alanda bu modelin

yerleşmesi için dini metinlere yönelmektedir. Din bu noktada kültürel anlam sistemleri oluşturmaktadır. Türkiye’de 1980 sonrası sosyal, siyasal ve ekonomik yapının yeniden biçimlenmesi, dinin de bu yapının toplumsal alanda sürdürülmesine katkı veren ideolojilerin ve toplumsal aktörlerin taşıyıcısı konumunda olmasına yol açmaktadır. Örneğin, Neo-liberal iktisadın yerleşmeye başladığı 1980 sonrası toplumsal yaşam, bu politikaların vücut bulduğu söylemlerin yaygınlaştığı yıllardır. Kitaplarda da bu döneme ilişkin birçok göndermeyle karşılaşmaktadır. Sermayenin kutsanması, mülkiyet hakkının tanınması, zamanı verimli kullanma, düzenli ve disiplinli yaşama, para biriktirme gibi etkinliklerin birer ibadet gibi kodlanması, dinsel olanın dünyevi olan hakkında bir tasarım sunmasının göstergeleridir. Bu konuların kapitalizmin argümanlarıyla uyum göstermesi de gözden kaçırılmamalıdır. Ekonomik terimlere başvurularak üretilen söylemler, cumhuriyetin ekonomik kalkınma hedefini beslemekte, dini iktisadi hayatı yönlendiren kuralların oluşumunda müttefik yapmaktadır.

2.Kitap, s:107; 108; 115; 119: “İslam dinine göre, insanın gözetilmesi gereken temel haklarından biri de mülkiyet hakkıdır (...) Dinimiz, emeği ve onun sonucu olan sermayeyi kutsal saymaktadır”. “Fakirliğin insan ruhunu yıprattığı ve çoğu kere onu isyankâr davranışlara ittiği bilinen bir gerçektir (...) Çalışma saatleri içinde, bilerek boş oturma, işinde ihmal ve gevşeklik gösterme gibi yanlış davranışlarda bulunmamalıdır... Ücret talebinde bulunurken emeğiyle elde edilenin üstünde istekte bulunmamalıdır... Ekonomik alanda, Batı ülkelerinde grevlerin az olması, işçi ve işverenlerin karşılıklı olarak birbirlerinin haklarına riayet etmesinden, kişisel menfaatleri yanında ülkelerinin çıkarlarını da düşünmelerinden kaynaklanmaktadır”.

1.Kitap, s:53;58;123: İslamiyet “sadece ahiret için çalışmakla yetinmemeyi, aynı zamanda dünya için çalışmayı emretmiştir (...) Tembellik yapanlar bu dini anlamayanlardır. İki günü birbirine eşit olanı zararda sayan İslam, her zaman canlı ve diridir (...) Düzenli yaşamak, bir insanın maddi ve manevi tüm güç ve imkânlarını bir plan çerçevesinde kullanabilmesidir... İnsan düzenli yaşamakla başarılı olmanın sırrını elde etmiş olur. Çünkü bu takdirde, zaman, emek, güç, sıhhat ve her şey düzenli kullanılmış demektir”.

Kitaplarda, üzerinde durulan konuların başında *düzenli yaşama, çalışma, ilerleme, biriktirme, milli ekonominin kalkınması, üretim, zamanın iyi kullanımı, planlı olma* vb. gelmektedir. Sürekli olarak ekonomi kökenli kavramlara dayandırılarak oluşturulan söylemlerin, toplumsal alanda da aynı tarz bir gündemle paralel gitmesi, 1980’li yıllardan sonra ülkenin içinde bulunduğu tartışmalar konusunda fikir vermektedir. Öyle ki, söylemler, modern toplumun, rasyonel düşünme, disiplin, bu dünyaya dönük çalışma eylemi, birikim, verimlilik, üretim vb. özelliklerini, neo-liberalizmle ilişkiye geçen Türkiye’nin bu yeni duruma adapte olmasının önünü açacak olan kültür üretme çabalarıyla bütünleşmektedir.

11.Kitap, s:73;102: “Dinimiz, çalışın, çabalayın, para kazanıp zengin olun, herkes kendi kazancına bağlıdır, tembel tembel oturmayın diyor. Tembelliğin dünya ahiret yüz karası olduğunu söylüyor (...) Daima çalışmalı ve sürekli tükenen değil, aksine üreten insanlar olmalıyız”.

8.Kitap, s:102–103: “Kainatta hiçbir israf yoktur. Büyük ölçüde bir iktisat prensibi hakimdir. “Damlaya damlaya göl olur” atasözümüzü kendimize rehber edinerek paramızı saçıp savurmamalıyız (...) “Vakit nakittir.” Sözünde unutmamalı, zamanımızı değerlendirmeliyiz. İktisat edeni Allah zenginleştirir”.

Metinlerde sıkça rastlayacağımız ifadeler, bu amaca yönelik toplum kurgularını örneklendirmektedir. İslam’ın sadece ilahi boyutunun dışında, bu dünya için de çalışmayı emretmesi, dinin dünyevi okumasına doğru bir genişlemeye neden olmaktadır. Bu yüzden din, iktidar kontrolünde kapitalizmi destekleyen bir görünüm almaktadır. Dolayısıyla modernleşmenin topluma dayattığı yaşam biçimi, söylemlerde din tarafından içtenlikle olmasa bile desteklenen, aynı zamanda milli yararı gözetilen bir biçimde formüle edilmektedir. *Emek* ve onun sonucu olarak ele alınan *sermayenin* kutsallaştırılması, Türkiye’nin kapitalizmle ilişkisini göstermekte, söylemlerde kapitalist ideolojinin temel argümanlarıyla sağlanan uyum, dönemin ekonomik tercihini simgelemektedir. Ayrıca *mülkiyet* hakkı, *sermaye*, *emek* gibi modern kavramların İslam’da aranması, anakronizmin tipik bir göstergesi olmaktadır. Düzenli yaşamak, zamanı verimli kullanmak, başarılı olma gibi modern dünyanın talepleri de dinsel platformda desteklenmekte, dini ibadetlerin disiplini canlı tutan araçlara dönüştürülmesi sağlanmaktadır.

2.Kitap, s:115; 122: “Kişi, çalışmak suretiyle toplumun çekirdeği konumunda bulunan ailenin sağlıklı bir şekilde devamını sağlar. Çalışan insan sadece kendisine, ailesine ve yakın çevresine faydalı olmakla kalmaz, milli ekonominin gelişmesine, sosyal refahın yaygınlaşmasına da katkıları olur. Günümüzde, ekonominin dar bir alanda sınırlı kalmadığını biliyoruz. Vergiler ve yapılan yatırımlar, çalışmanın bütün topluma yansıyan yararlarını ortaya koymaktadır”.Yeni Türkiye Devleti, temellerini süngü ile değil, süngünün de dayandığı ekonomi ile kuracaktır”.

Yeni Türkiye Devleti, temellerini süngü ile değil, süngünün de dayandığı ekonomi ile kuracaktır... cümlesinde geçen *süngü* sözcüğünün kullanımı, ülkenin kurtuluşunda ödenen askeri bedeli vurgulamakta, aynı zamanda kazanılan askeri başarı milli bir kahramanlık destanına dönüştürülmektedir. Fakat *süngü* metaforunun yerini *ekonomi* metaforunun alması, hatta süngünün üretilmesinin ekonomik bir faaliyete indirgenmesi de, metinlerde asıl önemli olanın askeri başarı değil, ekonomik başarı olduğu söylemini içermektedir. Metinlerde çalışmak, üretmek, biriktirmek vb. davranışlar *ilerleme, yükselme, milli gelişme, sosyal refahı sağlama* gibi hedeflerle örtüşmektedir. Özellikle ekonomi alanındaki etkinliklerin, *milli* ekonomiye yaptığı katkı üzerinden olumlanması, milliyetçiliğin izlerini göz önüne sermektedir. Metinde yer alan *Müslüman* sözcüğü, dünyevileştirilen etkinliklerin taşıyıcısı ve dünyevi olana tabi bir kimlik olarak, iktidarın ideolojik pratiklerine destek veren bir bireyi simgelemektedir. Aynı şekilde *vergiler ve yapılan yatırımlar* sözcüklerinin kullanımı, dönemin ekonomik politikalarını temsil eden iktidarın söylemlerinde yer alan, ‘*vergilerin yatırımlar olarak geri döneceği*’ şeklindeki politikalarıyla paralel gitmektedir. Diğer bir kavram da *zenginliktir*. Zengin olma düşüncesinin topluma bir hedef olarak sunulduğu metinler, dönemin politik söylemlerine rengini veren zenginlik imgesiyle uyumlu olmaktadır.

6.Kitap, s:45–46: “Yaşamak, sağlıklı, bilgili ve zengin olmak için çalışmak gerekir. Yeterince çalışmadan yükselme ve ilerleme mümkün değildir. Büyük keşifler, icatlar, teknolojik gelişmeler hep çalışarak başarılmıştır. Öyle ise Müslümanların, ibadet ediyormuş gibi çalışmalarını gerekir”.

2. Kitap, s:115; 119: “Fakirliğin insan ruhunu yıpratdığı ve çoğu kere onu isyankar davranışlara ittiği bilinen bir gerçektir (...) Çalışma saatleri içinde, bilerek boş oturma, işinde ihmal ve gevşeklik gösterme gibi yanlış davranışlarda bulunmamalıdır... Ücret talebinde bulunurken emeğiyle elde edilenin üstünde istekte bulunmamalıdır”.

Savurganlığın önlenmesini dini bir kural saymak ve zamanı iyi değerlendirmeyi *kalkınmanın* esası olarak vurgulamak, sadece ekonomik hedeflerin dini söylemlere sızmasına değil, aynı zamanda günlük davranışların iktisadi açıdan değerlendirilmesine işarettir. Zamanın verimli kullanma, disiplinli olma davranışlarının dini açıdan olumlanması, dini söylemlerin iktisadileştirilmelerine bir örnektir. İş ve çalışma saatlerinin verimli kullanılması düşüncesi, verimlilik merkezli bir ekonomi görüşünün yerleşmesini arzulayan iktidarın söylemlerini beslemektedir. Asıl çarpıcı nokta, iktidarın söylemler aracılığıyla tehlikeli bulduğu talepler ve ideolojilerle mücadele etmesidir. Fakirliğin (muhtemelen sosyal adaletsizlik anlamında kullanılan), insanları *isyankâr davranışlara* ittiği düşüncesi, dışsallaştırılan bir söyleme işaret etmekte, bu bağlamda ekonomik kökenli talepler ve bu talepleri gerçekleştirme konusunda atılan adımlar isyankâr davranışlar olarak kodlanmaktadır. Sosyal ve ekonomik talepleri isyan olarak tanımlayan söylem, bu durumun toplumsal yapıda meydana getirdiği sonuçları sosyolojik açıdan kabul ettiğini göstermekte, fakat bunu istenilen bir durum olmaktan çıkarmaya çalışmaktadır. Söylem, toplumsal muhalefeti dini söylemler etrafında isyan biçiminde ele almakla, dini iktidarın mücadele ettiği siyasal ideolojilere karşı mücadele içine sokmaktadır. Din, bu noktada da, iktidara, söylemler üreten bir dile dönüşmektedir. Söylemin gerçek niyeti, devam eden cümlelerde daha bariz bir şekilde açığa çıkmaktadır. ‘*Hak edilenden fazlasının istenmemesi gerektiği*’ şeklindeki bir ibare, metinlerin sanki bir işveren olarak işçilerle pazarlığını göstermekte ve metinleri işverenin sözcüsü yapmaktadır. Söylemlerin temel amacı toplumsal muhalefeti engellemektir.

Laik Dünyanın Gerilemesi

Metinler genel olarak İslam’ın laiklik düşüncesine karşı olmadığını, hatta İslam’ın laikliği özünde barındırdığını vurgulamaktadır. Örneğin İslam’da ruhbanlık sınıfının olmayışını bu düşünceye kanıt gösteren metinler, bu yolla cumhuriyetin laiklik uygulamalarına söylem

düzeyinde destek vermektedir. Metinlerde dinin Tanrı ile birey arasında bir vicdan sorunu olarak tanımlanması, dini toplumsal alandan, özellikle politik arenadan uzaklaştırma gayreti olarak yorumlanabilir. Hatta metinlerde İslam'ın sahip olduğu düşünce özgürlüğü ve hoşgörünün, Hıristiyanlıkta meydana gelen reform hareketlerin fikri temeli olduğu, bu anlamda da bu dinde beliren laik düşüncenin oluşumuna katkıda bulunduğu anlayışı egemen kılınmaya çalışılmaktadır. Ders kitaplarında cumhuriyetin laiklik konusunda yaptığı uygulamalar alkışlanmakta, çağdaşlığın laikliğe bağlı olduğu fikri savunulmaktadır. Kitaplara göre, laikliğin yaptığı diğer bir katkı da, getirdiği hoşgörü sayesinde milli birlik düşüncesini ayakta tutulmasıdır.

5.Kitap, s:110: “Laiklik ilkesinin milletimize bir önemli katkısı da çağdaşlaşma alanında olmuştur. Laikliği kabul eden devletimiz ve milletimiz, bilime de önem vererek çağdaş ülkeler seviyesine ulaşmıştır”.

17.Kitap, s:49: “Lâiklik, insanlarda hoşgörüyü geliştirir. Millî birlik ve beraberliği güçlendirir”.

1.Kitap, s:113–114: “Atatürk'ün laiklik anlayışı din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması esasına dayanır. Buna ek olarak, laik düşüncenin ortaya koyduğu hak ve hürriyetler de korunmalıdır. Atatürk'e göre laiklik dinsizlik demek değildir. ‘Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için hakiki dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış şark kavimlerinin fanatiklerinden başkası olamaz. 1.Kitap, s:107–115; 3.Kitap, s:46: İnsan yaptığı davranışları hür iradesiyle yapar ve yaptıklarından sorumludur. İslam'ın bu düşünce yapısı, Hıristiyanlıkta meydana gelen reform hareketleri üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur... Laiklik, “siyasal sosyolojide ve hukuksal açıdan din ile devletin kesin olarak birbirinden ayrılması ifade edilir. Laik devlet anlayışında din devlete, devlet de dine müdahale etmez. Devlet her türlü dini inanış ve mezhep anlayışı karşısında tarafsızlığını korur (...) Laikliğin amacını, insan üzerinde gereksiz bütün baskıları yok etmek şeklinde algılayabiliriz”.

5.Kitap, s:110: “Laiklik ilkesinin milletimize bir önemli katkısı da çağdaşlaşma alanında olmuştur. Laikliği kabul eden devletimiz ve milletimiz, bilime de önem vererek çağdaş ülkeler seviyesine ulaşmıştır”.

17.Kitap, s:49: “Lâiklik, insanlarda hoşgörüyü geliştirir. Millî birlik ve beraberliği güçlendirir”.

Metinlerde laiklik konusunda ciddi bir gerilimle karşı karşıya kalmaktayız. Resmi ideolojiye, cumhuriyetin temel ilkeleri konusunda bağlılığımı ifade eden söylemler, ürettiği tabloda bu sadakatini tartışılır kılan bir yapıya kavuşmaktadır. Aslında metinlerde gizli bir savaş yürütülmektedir. Çoğu zaman laikliğin en ateşli savunucusu olarak görülen söylemler, alttan alta laik düşünceden ciddi sapmalar göstermektedir. Söylemlerde inancın ağırlığı oldukça yoğun bir biçimde hissedilmekte, örneğin “dinsiz devletin mümkün olamayacağı” düşüncesi ile laik düşünceden bir sağmayı ifade etmektedir. Özellikle yaradılış konusunun işlendiği bölümlerde kitaplar, inancı doğallaştırmakta ve Tanrı'nın varlığını zorunlu kılacak önermeler kullanmaktadır. Örneğin bazı metinlerde motorları çalıştıran gücün Tanrı olduğu vurgulanmış, inanç merkezli bir söyleme başvurulmuştur. Bilimsel kanıtlara başvurulmadan oluşturulan metinler, şüphe duymadan inanmayı salık vermektedir. Söylemlerin birçoğunda pozitivizm ve kutsallık iç içe geçmekte, dünya hakkındaki imgeler inanç aracılığıyla şekillendirilmektedir. Eleştirel düşünme, kuşkulama, sorgulama yerini koşulsuz inanmaya bırakmaktadır. Hakikati bir ve tek kılan söylemler, gerçeği tek açıklayan düşüncenin İslam olduğunu ileri sürmektedirler.

5.Kitap, s:112: “Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz devletin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır”.

5.Kitap, s:10: “Allah'ın var ve bir olduğu konusunda hiç şüphe yoktur. İnanmayanların sayısı yok denecek kadar azdır”. 10.Kitap, s:26; 30; 35: “İman, kelime olarak herhangi bir şeye, kuşku duymaksızın, kesinkes inanmaktır (...) Peygamber (s.a.s)'e itaat etmenin (uymanın), aslında Allah'a uymak olduğunu unutmamalıyız (...) Hz. Muhammed (10.s.a.s)'in peygamberliğine, vahyi getiren meleğe, ilahî kitaplara, peygamberin dünya ve ahiretle ilgili söylediklerine kuşku duymadan inanıyorum”.

1.Kitap, s:20: “Bir hücreden mükemmel bir insan yaratmak Rabbimizin ilim ve kudretinin açık bir ifadesidir. Biz bu ilahi gerçeği kavradığımız zaman yanlış ve sapık yollara düşmez, Allah'ın bize

hatırlattığı büyük gerçeğe uygun bir şekilde, davranışlarımızı düzenlemiş oluruz”.

13.Kitap, s:28: Allah ısıtır aydınlatır, motorları işletir. Elektrik denilen gücü kim görebilir”. 14.Kitap, s:39;50 7.Kitap, s:54–55: “Her yıldızın bir ömrünün bulunduğu; yani yıldızların da sonunda yok olduğu astronomi ilmince ispat edilmiştir (...) Kıyametin kopmasını akıl ve bilim imkânsız görmez. Bugün, bilim adamları bu mesele ile ilgili birçok teori üretmekte, birtakım ihtimaller üzerinde durmaktadırlar”. “Şunu da belirtelim ki, ahiret olayların gayba ait konu ve kavramlar olup bunları akıl ve pozitif bilimlerle anlayıp izah etmemiz mümkün değildir (...) Ayrıca insanın aklı sınırlıdır. Her şeyi kavrayamaz”.

7.Kitap, s:15: “Darwin’den sonraki şu doksan sene içinde akla durgunluk veren yeni şeyler bulduk”.

Evrendeki olayların meydana gelişini Tanrısal bir hikmete dayandırarak anlatma biçimi, gerçekliğin yaradanın varlığına ulaşmada bir işaret gibi kullanılması düşüncesine yöneliktir. Metinler gerçeği tek olarak kurgulanmakta ve farklı görüşlere yer vermemektedir. Daha da önemlisi, metinlerde farklı düşüncelere tahammül etme düşüncesinin yer almamasına bir örnek olarak, *yanlış ve sapık yollar* sözcükleri ile eleştirilmeden kabul edilen dogmanın dışındaki tüm doğrular ve bu doğrulara inanlar yok sayılmakta ve dışlanmaktadır. Kullanılan retorikğin taşıdığı problemlerinin (ötekileştirme, dışsallaştırma) yanı sıra, okuyucuya verilmesi gereken farklı düşüncelere karşı eleştirel düşünme prensibi, tek taraflı olarak ortadan kaldırılmakta, böylece farklı düşünce içinde olanlar, *sapık fikir sahipleri* olarak algılanmaktadırlar. Öte yandan, metinler, oldukça cesur bir biçimde, teknik bir olayı Tanrısal bir hikmetin varlığına dayanarak açıklamaktadır. *Motorları çalıştıran, ısıtan, aydınlatan* bir güce eriştirilen Tanrısal hikmetler, şaşırtıcı biçimde bilim dışı açıklamalarla sunulmaktadırlar. Fiziksel bir olayın açıklanmasında başvurulan bu yol bilimsel arayışların önünü kesecek bir biçimde, akıldışı yorumlar ve öznel değerlendirmelerle yapılmaktadır. Metinde Darwin’e yapılan atıf, özellikle Evrim Teorisi gibi bir konuda taraf durumunda olan dinin, bu teoriye karşı kendini savunma refleksini göstermektedir. Ve ilgili cümle, metinler aracılığıyla bu teoriye karşı bir sav ortaya atmaktadır.

Sonuç

Bu bulguları öncelikle eğitim politikaları açısından değerlendirecek olursak, ders kitaplarının siyasal aktörlerin gündemlerini ifade etmede araç haline gelmesinin en açık sonucu yurttaş kültürünün ve medeniliğin (civism) yerleşmesinde atılan adımlar açısından bizi geriye götürmesidir. Sivil yurttaş tanımının gereği olan pratiklerin üretilmediği bu metinler, yurttaşlık anlayışını grup kimliği içinde aidiyet unsurlarıyla donatmaktadır. Ayrıca olası çağdaş eğitim müfredatları hümanizmayı yani insancıl kültürü vurgulayan, kozmopolitanlığı teşvik eden değerlerle yüklüdür. Fakat söz konusu kitaplar, çoğulcu bir toplum modelinin önünü açmaktan uzaktır. Daha ziyade, otoriter ve milli kimlik düşüncesiyle oluşturulmuş kitaplar, farklılığı bir tehdit olarak algılamaktadır. Okul müfredatının hazırlanmasında ideal olanı, toplumun farklı unsurlarının taleplerini dikkate alacak şekilde ve “çoğulcu” bir kültür eşliğinde, tarafların kendi seslerini duyurabildikleri bir platform aracılığı ile eğitimin şekillenmesine izin veren bir ortamın yaratılmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin dahil olmak istediği Avrupa Birliği de benzer normların gerçekleştirilmesi yönünde talepte bulunmaktadır.

Ders kitaplarında aktarılanlar Türk toplumunda devlet – din – toplum üçgenindeki ilişkilerin ne tür gerilimlerle dolu olduğunu gösteriyor. Eğitimin gizli müfredatına bakıldığında devletin gündemini yeniden ürettiği yerler olarak ders kitapları karşımıza çıkıyor. Devlet merkezli söylem, birey ve toplumun hareket alanlarını kısıtlamakta, çağdaş bir siyasal ve toplumsal model içinde olunmasını geciktirmektedir. Daha sivil bir kültürün oluşturulması için, metinlerin çağdaş değerler etrafında yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- ALTHUSSER, Louis (1991), Devlet'in İdeolojik Aygıtları (Çev. Yusuf Alp& Mahmut Özışık), İstanbul: İletişim Yayınları.
- AYDIN, Muammer Şevki (2000), Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi – Öğretmeni ve Yetiştirme ve İstihdamı (1923–1998), Kayseri: İBAV Yayınları.
- BATUHAN, Hüseyin (1996), Bilim, Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BORA, Tanıl (2001–2002), “Son Yirmi Yılı Ayırıştırmak İçin Notlar”, *Birikim Dergisi*, Aralık 2001-Ocak 2002.
- BOZDOĞAN, Sibel & KASABA, Reşat (1999), Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik (Çev. Nurettin Elhüseyini), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 55.
- COPEAUX, Ettiienne (2000), Türk Tarih Sentezinden Türk İslam Sentezine, Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993) (Çev: Ali Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- EROL, Nuran (1995), “Söylem Olarak İdeoloji: New York Times Örneği”, *Toplum ve Bilim*, Güz, s:67, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (2000), Büyük Kapatılma,(Seçme Yazılar) (Çev: Işık Ergüden& Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GRAMSCI, Antonio (1986), Hapishane Defterleri -Seçmeler (Çev. Kenan Somer), İstanbul: Onur Yayınları
- HALL, Stuart & HELD, David & THOMPSON, Kenneth (1995), “Thompson: Religion, Values and ,Ideolgy” (içinde), *Modernity, Polity press*, The Polity Press.
- İNSEL, Ahmet (2001-2002), “Kaybolan Güven Duygusu Işığında Türkiye”, *Birikim Dergisi*, Aralık 2001-Ocak 2002.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (1999), “Türkiye’de Söylem Kurguları: Kopuştan Eklemlenmeye ve Geleneksizliğin Geleneği”, *Doğu-Batı Dergisi*, Kasım, Ankara,1999.
- KARPAT, Kemal (1996), Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller, İstanbul: Afa Yayınları.
- KONGAR, Emre (1998), 21. Yüzyıl’da Türkiye, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- KURTOĞLU, Zerrin (2001), “İnsan Hakları ve İslam Tartışmasında Perspektif Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, Kış 2000-2001. sayı 87.
- KÜÇÜK, Mehmet (1999), “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”(içinde), *Medya-İktidar-İdeoloji* (Dijk Teun A.), Ankara: Ark Yayınları, Ankara.

- LAÇİNER, Ömer (2002), “1980’ler: Kapan(may)an Bir Parantez mi?”, *Birikim Dergisi*, Aralık 2001-Ocak 2002.
- MANNHEİM, Karl (2002), *İdeoloji ve Ütopya* (çev: Mehmet Okyayuz), Ankara: Epos Yayınları.
- ÖZGEN, Bekir (1995), *Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik*, Çınar Araştırma Yayınları.
- ÖGÜN, Süleyman Seyfi (1997), *Politik Kültür Yazıları*, Bursa: Asa Yayınları.
- SCALE, Clive, (1998), “Analysing Discourse”, *Researching Society and Culture* (Tonkiss, Frank), London: British Library Catalog London.
- SÖZEN, Edibe (1999), *Söylem (Belirsizlik, Mübadele, Bilgi, Güç ve Refleksivite)*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- ŞAYLAN, Gencay (1992), *Türkiye’de İslamcı Siyaset*, Ankara: V Yayınları.
- TANÖR, Bülent & BORATAV, Korkut & AKŞİN, Sina (1997), *Türkiye Tarihi 1980–1995*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- THOMPSON, J. B. (1990), *Ideology and Modern Culture*, Stanford: Stanford Üniversitesi.
- TOPRAK, Binnaz (1990), “Aspectf Of Religion in Secular Turkey”, *Religion As State In A Secular Setting: The Turkidh-Islamic Synthesis*. (Ed. Malcolm Wagstaff), CMEIS Occasional Paper Series, Durham, N.40,1990.
- ÜŞÜR, Serpil Sancar (1997), *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, Ankara: İmge Kitabevi.
- YAĞCIOĞLU, Semiramis (1994), “Dil, İdeoloji ve Sosyal Sınıflar”, *Edebiyat ve Eleştiri*, s: 4.
- ERGÜN, Yıldırım (2001), “Türkiye’de Din Eğitimi” (içinde), *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* (Yerasimos, Stefanos & Seuterf, Günter & Varhoff Karin), İstanbul: İletişim Yayıncılık.